

Historia Ecclesiastica

Ročník IX.
2018
č. 1

Z obsahu

Peter KÓNYA

NÁBOŽENSKÁ SLOBODA V PROTIHABSBURSKÝCH POVSTANIACH

Religious freedom in the anti-Habsburg uprisings

CSORBA Dávid

A GÁLYARAB-KULTUSZ TÖREDEZETT EMLÉKEZETE

Fragmented memory about the cult of the Hungarian galley slaves

Peter OLEXÁK

KATOLÍCKY KŇAZ FLORIÁN TOMÁNEK V STRANE SLOBODY (1946 – 1947)

The Catholic clergyman Florián Tománek in Strana slobody (Freedom Party) (1946 – 1947)

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

HISTORIA ECCLESIASTICA

Časopis pre dejiny cirkví a náboženstiev v Strednej Európe
Journal on the history of Central European churches and religions
Zeitschrift für die Geschichte der Kirchen und der Religionen in Mitteleuropa
Közép-európai egyház- és vallástörténeti folyóirat
Czasopismo Historii Kościoła i Religii w Europie Środkowej

Ročník IX.

2018

číslo 1

Redakčná rada:

prof. PhDr. Peter Kónya, PhD. (*predseda*)
Mons. Dr. h. c. ThDr. Ján Babjak SJ; PhD., doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc.;
doc. PhDr. Jiří Bílý, PhD.; prof. Dr. Buzogány Dezső; Dr. Czenthe Miklós;
doc. David Paul Daniel, A. B., M. A., M. Div., PhD.; prof. Dr. Dienes Dénes;
doc. PhDr. Martin Javor, PhD.; Mons. prof. ThDr. Viliam Judák, PhD.;
PhDr. Eva Kowalská, DrSc.; prof. ThDr. Jan Blahoslav Lášek; Mgr. Lévai Attila, PhD.;
prof. RNDr. René Matlovič, PhD.; prof. PhDr. Pavol Mešťan, DrSc.;
Dr. Pálfi József; prof. Dr. Papp Klára, PhD.; prof. ThDr. Peter Šturák, PhD.;
Univ. prof. Dr. Dr.h.c. Dr. Karl Schwarz; prof. Dr. Wacław Wierzbieniec,
doc. Dr. Püski Levente, doc. Dr. Władysław Tabasz

Redakcia:

doc. PhDr. Martin Javor, PhD. (*hlavný redaktor*)
PhDr. Jaroslav Coranič, PhD.; Mgr. Annamária Kónyová, PhD.
PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.; Mgr. Monika Bizoňová, PhD.; Marek Sedlák

Preklad rezumé:

Ústav jazykových kompetencií CCKV PU a autori

Jazyková úprava:

Mgr. Veronika Drábová

Vydáva:

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity
17. novembra 15, 080 01 Prešov, IČO 17 070 775

Dátum vydania:

september 2018

Tlač:

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu

Evid. číslo: EV 4273/11

ISSN 1338-4341

Táto publikácia vznikla vďaka podpore v rámci operačného programu Výskum a vývoj, pre projekt: Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu, kód projektu ITMS:26220120057, spolufinancovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja

Časopis je registrovaný v textovej databáze ADT (Arcanum Digitális Tudománytár)
Časopis je registrovaný v databáze ERIH plus (European reference index for the humanities and social sciences)
Časopis je registrovaný v databáze EBSCO
Časopis je registrovaný v databáze SCOPUS

Obsah – Content – Inhalt – Tartalom – Spis treści

Štúdie – Articles – Studien – Tanulmányok – Artykuły	3
VÝZNAM PRÍNÁŠENÍ PRVOTIN PŮDY DO JERUZALÉMSKÉHO CHRÁMU: HISTORICKO-TEOLOGICKÁ PERSPEKTIVA	3
<i>The significance of bringing first fruits of the land into Jerusalem Temple: A historical-theological perspective</i> Marie ROUBALOVÁ – Roman KRÁLIK – Daniel SLIVKA – Igor TAVILLA	
PIATY LATERÁNSKY KONCIL – JEHO PRIEBEH A ZÁVERY	14
<i>The Fifth Council of Lateran – its progress and conclusions</i> Monika BIZOŇOVÁ	
EKELI SZÁKI JÁNOS REFORMÁTUS LELKÉSZ VÉRTANÚSÁGÁNAK RÖVID TÖRTÉNETE	22
<i>A short story about martyr's death of the reformed preacher Ján Száki</i> TÖMÖSKÖZI Ferenc	
NÁBOŽENSKÁ SLOBODA V PROTIHABSBURSKÝCH POVSTANIACH	31
<i>Religious freedom in the anti-Habsburg uprisings</i> Peter KÓNYA	
NOVICIÁT FRÁTROV SPOLOČNOSTI JEŽIŠOVEJ V TRENČÍNEV ROKOCH 1675 – 1684	52
<i>Novitiate of fraters of the Society of Jesus in Trenčín in years 1675 – 1684</i> Libor BERNÁT	
ARTIKULÁRNY CHRÁM V PRIETRŽI V KONTEXTE DEJÍN EVANJELICKEJ CIRKVI A. V. V NITRIANSKOM SENIORÁTE	73
<i>The artikul church in Prietrž in the context of Evangelical Church of the Augsburg Confession history in Nitra seniorat</i> Lucia ŠTEFLOVÁ	
A GÁLYARAB-KULTUSZ TÖREDEZETT EMLÉKEZETE	85
<i>Fragmented memory about the cult of the Hungarian galley slaves</i> CSORBA Dávid	
DVESTO ROKOV OD KÁNONICKÉHO ERIGOVANIA PREŠOVSKÉHO GRÉCKOKATOLÍCKEHO BISKUPSTVA	94
<i>Two hundred years since canonic erigation of Greek Catholic Bishopric in Prešov</i> Jaroslav CORANIČ	
REFLEXIA NÁBOŽENSKÝCH PROBLÉMOV HORNOUNHORSKÝCH EVANJELIKOV A MIESTO NÁBOŽENSKEJ VÝCHOVY V TEORETICKOM ODKAZE TOBIASA GOTTFRIEDA SCHRÖERA	115
<i>Reflections on the Religious Problems of Upper Hungary Protestants and the Position of Religious Education in Tobias Gottfried Schröer's Theoretical Work</i> Slávka KOPČÁKOVÁ	

GEOGRAFICKÝ DETERMINIZMUS A VÝSKUMY RELÍGIÍ (ELLEN SEMPLE A JEJ „INFLUENCES“)	130
<i>Geographical determinism and religion research (Ellen Semple and her „Influences“)</i> René MATLOVIČ – Kvetoslava MATLOVIČOVÁ	
KATOLÍCKY KŇAZ FLORIÁN TOMÁNEK V STRANE SLOBODY (1946 – 1947)	155
<i>The Catholic clergyman Florián Tománek in Strana slobody (Freedom Party) (1946 – 1947)</i> Peter OLEXÁK	
SEKULARIZÁCIA AKO VÝZVA PRE TRADIČNÉ NÁBOŽENSTVÁ EURÓPY PODĽA CHARLESA TAYLORA	173
<i>Deconsecration as a challenge for traditional religions in Europe by Charles Taylor</i> Michal VALČO	
Archív – Archives – Archiv – Levéltár – Archivum	191
POVOLANIE ABRAMA (1Mjž 12, 1-9)	191
<i>The vocation of Abram (1Moses chapter 12, 1-9)</i> Alexander CAP	
AZ ÓKORI KÖNYVTÁRAK ÉS KÖNYVTÁRI RENDSZEREK	208
<i>Ancient libraries and library systems</i> CSONT István	
EGY ŐSI NÉP MAI SANYARÚ SORSA	218
<i>Miserable faith of one ancient nation</i> CS. MOLNÁR János	
PERSONÁLNA A SOCIÁLNA DEIXA V TEXTE SPIŠSKÝCH MODLITIEB	230
<i>Personal and social deiza in the texts of Spiš prayers</i> Peter KARPINSKÝ	
SPRÁVA A NAPOMENUTIE PRE TÝCH, KTORÍ SA UZDRAVILI S PRÍDAVKOM NIEKTORÝCH MODLITIEB PRE CHORÝCH A UZDRAVENÝCH. V PREŠPORKU: VYTLAČENÉ U FRANTIŠKA AUGUSTÍNA PATZKA, 1792, 29s.	249
<i>Report and admonition for those who have healed with the addition of some prayers for the sick and healed. In Prespork: Printed at Francis Augustine Patzka, 1792, 29p.</i> Ján JAKUBEJ	
JUSZUF BÁCSI PALESZTINÁBAN – EGY 90 ÉVES ÚTI BESZÁMOLÓ IZRAELRŐL	263
<i>Uncle Juszuf in Palestine – 90-year old travel journal about Israel</i> KÖZZÉTESZI ZSENGELLÉR József - XERAVITS Géza	
Recenzie, anotácie – Review – Kritik – Könyvszemle – Reconzje i omówienia	275
Kronika – Chronicle – Chronic – Krónika –Kronika	295

GEOGRAFICKÝ DETERMINIZMUS A VÝSKUMY RELÍGIÍ (ELLEN SEMPLE A JEJ „INFLUENCES“)

GEOGRAPHICAL DETERMINISM AND RELIGION RESEARCH (ELLEN
SEMPLE AND HER „INFLUENCES“)

René MATLOVIČ – Kvetoslava MATLOVIČOVÁ¹

Geographical study of the religious systems and their doctrinal, cult and institutional structures has an extraordinary rich tradition dating back to the ancient period.. The paradigmatic development of the geography of religion can't be interpreted in isolation without taking into account the more general developmental tendencies of geographical thought. This paper provides a discussion of the geo-influencing paradigm and its sub-paradigm known as a geographical/environmental determinism and its role in the interpretation of religious issues. Geographical determinism became a dominant school of geographic thought in the end of the 19th and first two decades of the 20th century. It states, that the process of human and social development is primarily influenced or determined by external forces of geographic (natural) environment. In other expression (made by E. Semple) it means, that man is a product of the earth's surface. The purpose of the present study is point to geographical interpretation of religious issues in the conceptual framework of geographical determinism. At first, there is a brief overview of approaches in the geography of religion before the geo-influencing paradigm was emerged. Next part of the paper is devoted to the emergence of the German school of anthropo-geography, which is connected with the works of F. Ratzel especially. The origin of anthropo-geographical school is discussed in the wider context of science development in the second half of 19th century, which is characterized by influence of positivism and evolutionism. The ideas and concepts of German school were transferred to American Geography by Ellen Semple. She traveled to Leipzig and studied with Ratzel and several years later she wrote a seminal book "Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System of Anthro-geography", which was published in 1911. Ellen Semple is considered a key figure in the geographical determinism were the American Geographers. The last section of the paper provides the analysis of the geographical interpretations of religious issues in the mentioned Semple's book.

Key words: anthropo-geography, environmentalism, evolutionism, lamarckism, geographical determinism, geography of religion, history of geographical thought, Friedrich Ratzel, Ellen Semple.

Úvod a expozícia problému

Geografické štúdium náboženských systémov a ich doktrínálnych, kultových a inštitucionálnych štruktúr má mimoriadne bohatú tradíciu, ktorá siaha až do staroveku. Dôkladnému poznaniu tejto tradície sa v literatúre pripisuje

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu VEGA č. 1/0049/18 *Diskontinuity vo vývoji slovenského geografického myslenia v 20. a 21. storočí: objektívna a subjektívna dimenzia a grantového projektu APVV-15-0306: Kooperatívne aktivity miestnych samospráv a meranie ich účinnosti a efektívnosti.*

veľký význam. Typické z tohto hľadiska sa javí stanovisko prezentované nemec-kým geografom a zakladateľom antropogeografie Friedrichom Ratzelom (1844 – 1904): „Nikto nemôže zvládnuť geografiu bez poznania jej histórie. Je to uni-kátny fakt vzťahujúci sa k tejto vednej disciplíne. V iných vedách je poznanie ich histórie možnosťou, v geografii je to nevyhnutnosťou.“² Zo súčasných autorov upo-zorňujúcich na nevyhnutnosť skúmania dejín geografického myslenia môžeme spomenúť W. Wilczyńskiego.³ Túto stať je teda potrebné vnímať v kontexte týchto snáh. V našich predchádzajúcich prácach sme podrobnejšie prediskutovali para-digmatické členenie vývoja geografie religii, otázky jej aktuálnej spoločenskej re-levancie a bližšie sme charakterizovali oživenie a stav výskumu na Slovensku po r. 1989.⁴ Paradigmatický vývoj geografie religii pritom nie je možné interpretovať izolovane bez zohľadnenia všeobecnejších vývinových tendencií geografického myslenia⁵. Vymedzili sme päť základných paradigiem geografie religii: kresťan-sko-teologickú (neskôr rozvíjanú ako teleologickú), misionársko-aplikačnú, geo-influenčnú, religioinfluenčnú a synteticko-influenčnú.⁶

Cieľom tohto príspevku je hlbšia analýza obdobia dominancie geoinfluenčnej paradigmy. Jej nástup mal mimoriadne veľký význam. Bol podmienený uplatne-ním osvietenských princípov, a preto znamenal zásadný paradigmatický prelom, ktorý vymanil geografiu religii spod determinujúceho vplyvu teologického mys-lenia. Táto analýza si vyžaduje zohľadniť širší kontext paradigmatického vývoja geografického myslenia. Z metodologického hľadiska uplatňujeme prístup, ktorý spočíva nielen v štandardnom zohľadnení nižších hierarchických generalizačných úrovni, aplikovaných pri klasifikácii prúdov geografického myslenia (teórie, prax), ale súčasne v rozšírenom pohľade obohatenom o kontext vyšších hierarchických generalizačných úrovni. V zmysle Peeta pod nimi rozumieme metafizológiu, fi-lozofiu a sociálnu teóriu.⁷ Ohniskom našej diskusie bude problém miery vplyvu

² RATZEL, F. *Die Erde and das Leben*. Vol 1. Leipzig and Wien : Bibliographisches Institut, 1901, s. 1.

³ WILCZYŃSKI, W. On the necessity of the history of geographical thought. In *Bulletin of Geo-graphy – Socio-economic series*. 2009, 11, s. 5 – 14.

⁴ MATLOVIČ, R. Vývinové tendencie geografie religii. In *Geografický časopis*. 1997, 49, 3 – 4, s. 231 – 241; MATLOVIČ, R. *Geografia religii. Náčrt problematiky*. Prešov : FHPV PU, 2001, 375 s.; MATLOVIČ, R. Paradigmatický vývoj geografie religii a jeho protestantský kontext. In *Acta Collegii Evangelici Prešovien-si*. IX. Miscellanea Anno 2000. Prešov : VD ECAV, 2001, s. 155 – 164; MATLOVIČ, R. – ŽIGRAI, F. Vybrané metavedné problémy geografie religii. In *Slovensko a in-tegrujúca sa Európa*. Geografické informácie, 7. Nitra : UKF, 2002, s. 153 – 166; MATLOVIČ, R. The end of geography of religion? Towards the issue of the relevance of religions research in the contemporary human geography. In Domański, B. – Skiba, S. (eds.). *Geografia i sacrum*. Tom 2. Kraków : IGiGP UJ, 2005, s. 315 – 327; MATLOVIČ, R. Geography of Religion in Slovakia since 1990. In *Peregrinus Cracoviensis*. 2011, 22, s. 49 – 60.

⁵ MATLOVIČ, R. – MATLOVIČOVÁ, K. *Geografické myslenie*. Prešov : FHPV PU, 2015. 332 s.; MATLOVIČ, R. Geografia – hľadanie tmelu. (k otázke autonómie a jednoty geografie, jej externej pozície a inštitucionálneho začlenenia so zreteľom na slovenskú situáciu). In *Folia Ge-ographica*. 2006, 44, 9, s. 6 – 43; MATLOVIČ, R. Hybridná idiograficko-nomotetická povaha geografie a koncept miesta s dôrazom na humánnu geografiu. In *Geografický časopis*. 2007, 59, 1, s. 3 – 23.

⁶ MATLOVIČ, R. – ŽIGRAI, F. Vybrané metavedné problémy geografie religii. In *Slovensko a in-tegrujúca sa Európa*. Geografické informácie, 7. Nitra : UKF, 2002, s. 158.

⁷ PEET, R. *Modern Geographical Thought*. Oxford : Blackwell, 1998, s. 3 – 7.

geografického prostredia na relígie. Popri všeobecnejšom koncepte geoinfluencie paradigmy sa budeme prioritne venovať jej podmnožine, ktorou je geodeterministická subparadigma,⁸ resp. v literatúre tiež známa ako geografický (environmentálny) determinizmus. V našej literatúre sa jeho charakteristike a kritike, poplatnej dobovej ideológii, venoval J. Sabaka (1969).⁹ V najnovšej literatúre nájdeme dvojaký spôsob jeho definovania. V prvom prípade sa akcentuje interpretácia geografického prostredia ako separátneho faktora, ktorý nezávisle a zvonka ovplyvňuje ľudskú spoločnosť. V druhom prípade sa explicitne spomína prvoradý a prevládajúci dôraz kladený na úlohu environmentálnych faktorov vo vzťahu k ľudskej spoločnosti v rámci explanácie interakcie medzi geografickým prostredím a ľudskou spoločnosťou.¹⁰ Uplatnenie geograficko-deterministickej perspektívy budeme skúmať v diele americkej geografky Ellen Churchill Semple (1863 – 1932). Jej výber pre potreby tejto prípadovej štúdie odôvodňujeme kardinálnou úlohou, ktorú zohrala v procese diseminácie, geografického determinizmu ako koncepcie primárne nemeckej proveniencie, v prostredí americkej a britskej geografie. Budeme bližšie analyzovať jej knihu „*Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System of Anthro-geography*“, ktorá je kánonickým dielom tejto myšlienkovvej a konceptuálnej tradície. Bádateľskú relevanciu príspevku odôvodňujeme tým, že po výraznom odmietnutí geografického determinizmu v druhej štvrtine 20. storočia môžeme pozorovať isté snahy o oživenie jeho niektorých konceptov v súčasnom geografickom myslení v podobe neo-environmentálneho determinizmu.¹¹ Predpokladom jeho kritickej interpretácie je dôkladné poznanie jeho koreňov, teda geografického determinizmu. Do istej miery tým vyplňame i niku, ktorá stále pretrváva v geografickej literatúre slovenskej proveniencie. Za účelom splnenia tohto hlavného cieľa budeme vychádzať zo stručného prehľadu geografickej interpretácie religióznej problematiky pred nástupom geoinfluencie paradigmy. Následne upozorníme na vývoj agendy štúdia vplyvu geografického prostredia na človeka v starších etapách geografického myslenia. V ďalšej časti poukážeme na kľúčové podnety osvietenského myslenia na vznik geoinfluencie paradigmy a následne zasadíme diskusiu o geografickom determinizme do širších súvislostí nástupu evolucionizmu a pozitivizmu v 2. pol. 19. storočia. To nás privedie k prehľadnej analýze koncepcie geografického determinizmu v rámci nemeckej antropogeografickej školy, s osobitným zreteľom na prínos F. Ratzela, a napokon v prípadovej štúdii poukážeme na elementy geografického determinizmu pri interpretácii religióznej problematiky v spomínanej práci Ratzelom inšpirovanej americkej geografky E. Semple.

⁸ PAULOV, J. Základné paradigmy vo vývoji geografie ako vedy: pokus o stručnú identifikáciu. In *Geografický časopis*. 2012, 64, 2, s. 111 – 120.

⁹ SABAKA, J. Niekoľko poznámok o geografickom prostredí a vývine spoločnosti so zvláštnym zameraním na geografický determinizmus a geopolitiku. In *Zborník Pedagogickej fakulty UK v Trnave. Prírodné vedy III*. Bratislava : UK, 1969, s. 23 – 37.

¹⁰ MEYER, W.B. – GUSS, D.M.T. *Neo-environmental determinism. Geographical Critiques*. Cham : Springer International Publishing, 2017, s. 6 – 7.

¹¹ MATLOVIČ, R. – MATLOVIČOVÁ, K. *Geografické myslenie*. Prešov : FHPV PU, 2015, s. 74 – 76.

Geografická interpretácia religióznej problematiky pred nástupom geoinfluénčnej paradigmy

Geografia religii ako samostatná disciplína nadviazala na predchádzajúce pokusy o geografickú interpretáciu religióznej problematiky, ktorú v jednotlivých historických obdobiach reprezentovali snahy predstaviteľov milétskej školy, neskôr islamskí geografi a predstavitelia keltských kláštorných škôl v Írsku. V 13. – 16. storočí ako modelová práca kresťanskej geografie slúžilo rozsiahle 33-zväzkové „Zrkadlo prírody“ (lat. *Speculum naturae*) od Vincenta de Beauvais.¹² Išlo o konvenčnú syntézu biblickej kozmogónie a aristotelizmu.¹³

K vlastnému konštituovaniu geografie religii došlo až v 16. storočí, v súvislosti s reorganizáciou vzdelávania a vedy v protestantskej Európe. V princípe išlo o reflexiu Lutherovho a Melanchthonovho konceptu „blízkeho“ Boha, ktorá viedla k zníženiu významu náuky o stvorení a k zvýšeniu relevancie náuky o Božej prozreteľnosti. Tieto princípy boli na pôde geografie religii rozpracované Melanchthonovými žiakmi C. Peucerom v práci „*De dimensione terrae*“ z r. 1556 a M. Neanderom v práci „*Or bis terrae partium succincta explicatio*“ z r. 1583. Úlohou geografie religii bolo skúmanie zmyslovo dostupných aspektov Božích zjavení. Išlo teda o bádanie pozície človeka v rámci sveta v tom zmysle, že sa hlavná pozornosť venovala významu náboženstva (teológie, kozmológie) pri percepcii, imaginácii a interpretácii sveta.¹⁴ Veda v tomto období mala za úlohu poukazovať na pravú cestu k „blízkemu“ Bohu a poskytovať presvedčivé argumenty na podporu tejto novej doktríny¹⁵. Začala sa uplatňovať nová schéma geografických prác, ktoré obyčajne začínali od charakteristiky Palestíny pre jej výnimočný význam v Božích zjaveniach.¹⁶ Z hľadiska tematického sa rozvíjali dve základné orientácie – biblická geografia (jej úlohou bolo lokalizovať a identifikovať udalosti a miesta spomínané v Biblii) a ekleziastická geografia (zameraná na priestorové aspekty a priestorovú difúziu kresťanstva vo svete).¹⁷ Geografia bola v tomto období súčasťou renesančnej vedy a nebola ešte jasne oddelená od filozofie a náboženstva. Bola stále podriadená teológii v podobe kresťansko-teologickej (teleologickej) paradigmy. Táto paradigma, označovaná aj ako teleologická, sa rozvíjala aj v ďalších storočiach. Išlo o tzv. filozofickú (prirodzenú) teológiu, ktorá prírodu chápala v zmysle Bohom stvoreného poriadku, za účelom vytvorenia vhodných podmie-

¹² BÜTTNER, M. The Significance of the Reformation for the Reorientation of Geography in Lutheran Germany. In *History of Science*. 1979, 17, 3, s. 153.

¹³ LIVINGSTONE, D. N. Science, Magic and Religion: A Contextual Reassessment of Geography in the sixteenth and seventeenth centuries. In *History of Science*. 1988, 26, 3, s. 279.

¹⁴ ISAAC, E. Religious geography and the geography of religion. In *Man and the Earth*. University of Colorado Studies, Series in Earth Sciences, 3. Boulder : University of Colorado Press, 1965, s. 1 – 14.

¹⁵ MIKOS, K. Geografia religii w perspektywie historycznej. In *Zeszyty Naukowe UJ, Studia religio-logica*, 19. Kraków : UJ, 1988, s. 53.

¹⁶ BÜTTNER, M. Von der Religionsgeographie zur Geographie der Geisteshaltung. In *Die Erde*. 1976, 107, s. 308.

¹⁷ ISAAC, E. Religious geography and the geography of religion. In *Man and the Earth*. University of Colorado Studies, Series in Earth Sciences, 3. Boulder : University of Colorado Press, 1965, s. 8 – 10.

nok pre život.¹⁸ Jednou z kánonických prác reflektujúcich tento prístup je kniha J. Raya „*The Wisdom of God Manifested in the Works of The Creation*“ z r. 1691.¹⁹ Ďalšími príkladmi sú práce W. Derhama „*Physico-theology*“ z r. 1713, „*Analogy of Religion, Natural and Revealed, to the Course and Constitution of Nature*“ od J. Butlera z r. 1736 a „*Evidences of Christianity*“ z r. 1802 od W. Paleya.²⁰ Niektoré aspekty tohto typu myslenia doznievali ešte v koncepciách jedného zo zakladateľov modernej geografie Carla Rittera v 19. storočí.²¹

V druhom decéniu 17. stor. sa objavuje nová paradigma geografie religii, ktorú nazývame misionársko-aplikačnou. Jej začiatky sú spájané s prácou reformovaneého teológa a matematika B. Keckermana „*Systema geographicum*“ z r. 1616. Autor v nej reflektuje tendenciu postupného uvoľňovania sa geografie spod kurately teológie. Diferencoval medzi všeobecnými a špeciálnymi aspektami fungovania Božej prozreteľnosti. Kým špeciálne aspekty boli rýdzo soteriologické a ich skúmanie zostávalo pod kuratelou teológie, všeobecné aspekty odrážali Božie riadenie sveta a mohli byť odhaľované a vyjasnené iba prostredníctvom empirického výskumu. Vzhľadom na to, že Božie intervencie do chodu sveta, resp. prírody už neboli viac relevantné pre teológiu, znamenalo to možnosť výraznejšej emancipácie geografie. Keckerman sformuloval koherentný konceptuálny rámec a zaviedol novú geografickú terminológiu, ktorá sa následne objavila v prácach ďalších geografov, najmä B. Varenia a N. Carpentera.²² V geografii religii sa tento posun prejavil povzbudením bádateľského záujmu o ďalšie náboženstvá. Deskripcia a inventarizácia prejavov aktivity Boha na zemskom povrchu ustúpila novým praktickým potrebám cirkvi, ktorej misie smerovali do oblastí s dominanciou iných náboženstiev.²³ Ako príklad je možné uviesť Vareniovo „*Descriptio Regni Iaponia*“ z r. 1649, ktoré sa považuje za prvú väčšiu prácu analyzujúcu inú ako kresťanskú relígiu.²⁴

Štúdium vplyvu geografického prostredia na človeka a ľudskú spoločnosť v raných fázach vývoja geografického myslenia

Prvé pokusy o geografickú interpretáciu sveta sú známe už z antického obdobia. Americký geograf F. Pattison identifikoval v antickej geografii štyri výskumné tradície. Jedna z nich sa týkala práve problému skúmania vzťahov medzi geografickým prostredím (milieu) a človekom (angl. *man-land tradition*).²⁵

¹⁸ KONG, L. Geography and religion : trends and prospects. In *Progress in Human Geography*. 1990, 14, 3, s. 357.

¹⁹ MATLOVIČ, R. *Geografia religii. Náčrt problematiky*. Prešov : FHPV PU, 2001, s. 13.

²⁰ LIVINGSTONE, D. N. Natural Theology and Neo-Lamarckism: the Changing Context of Nineteenth Century Geography in the United States and Great Britain. In *Annals of the Association of American Geographers*. 1984, 74, 1, s. 11.

²¹ LIVINGSTONE, D. N. *The Geographical Tradition*. Oxford : Blackwell, 1992, s. 139.

²² LIVINGSTONE, D. N. Science, Magic and Religion, s. 281.

²³ MATLOVIČ, R. – ŽIGRAJ, F. Vybrané metavedné problémy geografie religii, 2002, s. 156.

²⁴ PARK, Ch. *Sacred Worlds. An introduction to geography and religions*. London – New York : Routledge, 1994, s. 10.

²⁵ PATTISON, F. The Four Traditions of Geography. In *The Journal of Geography*. 1964, 63, s. 211 – 216.

Rozvíjal ju lekár Hippokrates z Kosu (cca 460 – 370 p. n. l.), ktorý v práci „*Peri aeron, hydaton, topon*“ (slov. O vzduchu, vodách a miestach) upozornil na vplyv prírodného prostredia na zdravie človeka. Príkladom je jeho vysvetlenie nízkej plodnosti Skýtov. Za jeden z faktorov označil nepriaznivú chladnú a vlhkú klímu.²⁶ Podobné úvahy nájdeme aj v Aristotelovej Politike. *Ďalší antický geograf Strabón využíval komparácie a poukázal na výraznú podmienenosť rastu a pozície Ríma prírodnými podmienkami, najmä reliéfom a klímou.*²⁷ Do stredovekého kresťanského myslenia boli tieto klasické koncepcie o environmentálnych vplyvoch na človeka prenesené zásluhou Izidora zo Sevilly (560 – 636)²⁸. V neskoršom období vplyvy prostredia študoval švábsky filozof Albert Veľký (1193/1206 – 1280) v práci „*De Natura Locorum*“. Jeho prístup spočíval v hľadaní unikátnych kombinácií univerzálneho, resp. kozmologického a špecifického, resp. environmentálneho pôsobenia na život ľudí v jednotlivých miestach. Presadzoval ideu intímnej väzby človeka s miestom jeho narodenia.²⁹ *V renesančnom období sa k najvýznamnejším autorom v tomto kontexte zaradil francúzsky humanista Jean Bodin (1529 – 1596). Bol dobrým znalcom starovekých a stredovekých koncepcií, dobových etnologických poznatkov, získaných počas geografických objavných výprav, ako aj myšlienok astrologickej antropológie. Tieto ideové inšpirácie ho viedli k formulácii syntetickej koncepcie, v ktorej predstavil etnologickú diverzitu sveta ako výsledok environmentálnych vplyvov, najmä klímy. Náboženstvo, kultúra a morálka boli podľa neho subjektom environmentálnej kontroly, teda ovplyvnené geografickými okolnosťami, v ktorých sa formovali.*³⁰ Na Bodinove práce neskôr nadviazal Montesquieu.

Osvietenstvo a formovanie geoinfluenčnej paradigmy geografie religii

Zásadný význam pre formovanie modernej geografie a geoinfluenčnej paradigmy geografie religii malo osvietenstvo. Toto intelektuálne hnutie sa síce naplno rozvinulo v 18. storočí, avšak mnohé podnety a inšpirácie čerpalo z predchádzajúcich období (koncepty a idey F. Bacona, B. Pascala, R. Descarta, G. Galileia, I. Newtona a ďalších). Vo Francúzsku sa medzi najvýznamnejších osvietenských mysliteľov zaradili Voltaire a Montesquieu. Montesquieu (1689 – 1755) diskutuje o problematike vplyvu prírodného prostredia na človeka vo svojej práci „*Duch zákonov*“ (franc. *L'esprit des lois*) z r. 1748. Ide o 29-zväzkové dielo, pričom predmetná problematika sa objavuje v piatich z nich (zväzky XIV-XIX). Montesquieu skúma vplyv klímy a úrodnosti pôd na človeka, jeho spôsob života, fyzickú a du-

²⁶ STASZAK, J. F. Geography before Geography: Pre-Hellenistic Meteors and Climates. In *Geography, History and Social Sciences*. G. Benko – U. Strohmayer (eds.). Dordrecht : Kluwert, 1995, s. 65.

²⁷ TATHAM, G. Environmentalism and possibilism. In *Geography in the Twentieth Century : A Study of Growth, Fields, Techniques, Aims and Trends* (Routledge Revivals). G. Taylor (ed.). Taylor and Francis. 2015, s. 128.

²⁸ GLACKEN, C. J. *Traces on the Rhodian Shore: Nature and Culture in the Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*. Berkeley : University of California Press, 1967, s. 258.

²⁹ CRESSWELL, 2013, ibidem, s. 25.

³⁰ LIVINGSTONE, D. N. *The Geographical Tradition*. Oxford : Blackwell, 1992, s. 97.

chovnú štruktúru. Klímu chápal veľmi zúžene, v podstate cez parameter priemernej ročnej teploty, pričom uvažoval o studenom, miernom a teplom podnebí. Studená klíma podľa neho človeka posilňuje, teplá, naopak, oslabuje. Vo vzťahu k religióznej problematike je možné uviesť jeho deterministické stanovisko, ktorým vysvetľoval vznik monasticizmu. Situoval ho do teplých krajín na Východe, kde sú ľudia viac naklonení meditáciám ako práci. Konštatoval, že v Ázii sa počet dervišov a mníchov zvyšuje s rastúcou teplotou podnebia.³¹ Montesquieu si však uvedomoval, že s postupným civilizačným rozvojom sa vplyv prírodného prostredia na človeka zmierňuje a väčší význam získavajú iné faktory – ako napr. spôsob zaobstarávania obživy, náboženstvo, zvyky, obchod a pod.³² Montesquieu bol za svoj klimatický determinizmus neskôr kritizovaný. K jeho kritikom sa zaradil napríklad nemecký filozof J. G. von Herder (1744 – 1803), ktorý poukázal, že vzťahy medzi klímou a človekom sú omnoho komplikovanejšie a komplexnejšie ako ich prezentoval Montesquieu a tiež upozornil na možnosť modifikácie prírodného prostredia prostredníctvom techniky.³³ Ostrým kritikom determinizmu v neskoršom období bol aj francúzsky historik L. Febvre.³⁴ Na druhej strane sa však v literatúre objavili aj názory spochybňujúce jednoznačné zaradenie Montesquieua k determinizmu. W. Stark poukázal na to, že si uvedomoval limitovaný rozsah, intenzitu a trvanie určujúceho vplyvu prírody na človeka.³⁵ K. M. Kriesel konštatoval, že pohľady Montesquieua na vzťah medzi prírodným prostredím a človekom mali krypto-posibilistický charakter a dokonca tvrdí, že ho možno pokojne hodnotiť ako anticipátora geografického posibilizmu.³⁶

Montesquieu ovplyvnil geografické koncepcie nemeckého filozofa I. Kanta, ktorý prednášal fyzickú geografiu na univerzite v Kráľovci v r. 1756 – 1796. Kant v 70. rokoch 18. storočia uvažoval o členení geografie na fyzickú, morálnu, politickú, komerčnú a teologickú. Teologická geografia v zmysle jeho konceptualizácie študuje zmeny teologických princípov v závislosti od geografického prostredia. Išlo teda predovšetkým o štúdium priestorovej diferenciácie náboženstiev vo svete (ako príklad uviedol porovnanie kresťanstva na Ďalekom východe s formami kresťanstva v rozličných európskych regiónoch).³⁷

Je zrejmé, že základným podnetom osvietenstva v rámci vývoja geografie religii bolo upriamenie pozornosti na výskum vplyvu prírodného prostredia na religie. Ide o základnú charakteristiku nástupu novej geoinfluenčnej paradigmy. Začiat-

³¹ GUMFLOWICZ, W. Montesquieu jako antropogeograf. In *Przegląd Geograficzny*, 1927, 7, 3 – 4, s. 27.

³² JĘDRZEJCZYK, D. *Antropogeografia polska XIX i XX wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 1997, s. 13.

³³ JĘDRZEJCZYK, D. *Antropogeografia polska XIX i XX wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 1997, s. 15.

³⁴ FEBVRE, L. *La terre et l'évolution humaine*. Paris 1922.

³⁵ STARK, W. *Montesquieu: Pioneer of the Sociology of Knowledge*. London : Routledge, 1960, s. 116 – 117.

³⁶ KRIESEL, K. M. Montesquieu: Possibilistic Political Geographer. In *Annals of the Association of American Geographers*. 1968, 58, 3, s. 574.

³⁷ TATHAM, G. Geography in Nineteenth century. In *Geography in the Twentieth Century*. G. Taylor (ed.). 2015, s. 41.

ky tohto paradigmatického prechodu v rámci geografie religii súvisia s aktivitami Gottlieba Heinricha Kascheho, autora práce *„Ideen über religiöse Geographie“*, vydané v r. 1795. Kasche v nej zaviedol termín „religiózna geografia“ a vychádzajúc z osvietenských myšlienok upozornil na potrebu skúmania vplyvu prírodného prostredia na náboženstvá. Jeho práca však obsahuje aj nekonzistentné úvahy. Na jednej strane zaujal jasne kresťansko-centrickú perspektívu. Uviedol napr. že „geografia religii presvedčivo preukazuje výhody kresťanstva v porovnaní s akýmkoľvek iným náboženstvom“. Na druhej strane však tvrdil, že „geograf religii je nútený podávať nezaujatý a neskreslený opis doktrín každého vierovyznania“.³⁸

Geoinfluenčná paradigma sa rozvíjala v rámci geografie religii počas celého 19. a začiatkom 20. storočia. Spočiatku ešte nemala charakter systematického prístupu. Skôr išlo o fragmentárne zovšeobecnenia a špekulácie autorov, ktorí sa snažili objasniť variácie v charaktere ľudí a ich prejavov, vrátane náboženských predstáv a doktrín. Vysvetlenia opierali o priestorové variácie charakteru území a prírodného prostredia ich pôsobenia.³⁹ Systematickejšie prístupy priniesli až protagonisti, ktorí položili základy modernej geografie. Jedným z popredných predstaviteľov týchto snáh bol Carl Ritter (1779 – 1859). Jeho myslenie bolo ovplyvnené dvomi základnými inšpiračnými zdrojmi. Bola to jednak koncepcia J. G. Herdera, od ktorého prevzal myšlienku o základnom poslaní geografie ako vedy o vzájomných vzťahoch medzi prírodným prostredím a človekom. Herder zaujal rezervovaný postoj k determinizmu Montesquieua a skôr sa prikláňal k umiernennej pozícii, ktorá pripúšťala schopnosť človeka prispôbovať prírodné prostredie svojim potrebám prostredníctvom techniky.⁴⁰ Druhým zdrojom bola filozofia J. W. Schellinga, od ktorého prevzal teleologický pohľad na prírodu a históriu.⁴¹ Ritteriánska geografická koncepcia bola holistická, idealistická, univerzalistická a antropocentrická. Z jednej strany predstavovala rozvinutie ideí a prístupov kresťansko-teologickej paradigmy, pretože Ritter chápal Zem ako rozvíjajúci sa Božský organizmus, ako „arénu Božieho zjavenia“, ale tiež ako „arénu ľudskej aktivity“. Človek bol ním chápaný ako Boží nástroj, ktorý realizuje priebeh rozvoja Zeme. Človek bol najvyšším článkom prírody, ktorý vyplňa Bohom dané prírodné priestorové jednotky s cieľom ich zdokonaľovať a splniť tak svoje Bohom určené životné poslanie.⁴² Ritter zaujal hologeickú (všezemskú) pozíciu, chápal Zem ako kozmickú jednotu a ako bázu všetkých organických a spoločenských procesov. Túto jednotu chápal trojako – vo vzťahu k svetu ako celku, vo vzťahu k prírode a osobitne vo vzťahu k histórii.⁴³

³⁸ BÜTTNER, M. Kasche and Kant on the physicotheological approach to the geography of religion. In *National Geographical Journal of India*. 1987, 33, s. 223.

³⁹ TATHAM, G. Environmentalism and possibilism, s. 129.

⁴⁰ JĘDRZEJCZYK, D. *Antropogeografia polska XIX i XX wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 1997, s. 15.

⁴¹ JĘDRZEJCZYK, D. *Antropogeografia polska XIX i XX wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 1997, s. 18.

⁴² JĘDRZEJCZYK, D. *Antropogeografia polska XIX i XX wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 1997, s. 18 – 19.

⁴³ BABICZ, J. Nauka o ludach Fryderyka Ratzla. In *Archiwum Etnograficzne*, nr 24. Wrocław : Pol-

Ritteriánska geografia teda nebola jednostranná v zmysle geoinfluenčnej paradigmy. Spočívala v hľadaní špecifických usporiadaní rôznorodých javov v jednotlivých územných celkoch (regiónoch). Ústredným pojmom Ritterovej holistickej koncepcie sa stal *Zusammenhang* (čiže závislosť všetkého od všetkého), čím bola vyjadrená závislosť človeka a prírody. Ritter kombinoval teleologické východiská s veľmi kritickou vedeckou rigoróznosťou pri posudzovaní zdrojov a svoj systém budoval na faktoch a nie na filozofických špekuláciách. Obhajoval vedecký a induktívny prístup, čo najzreteľnejšie artikuloval vo svojom monumentálnom, avšak nedokončenom 19-zväzkovom diele „*Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen*“ z r. 1817 – 1859. V tomto smere reprezentoval rovnakú tradíciu ako ďalší priekopník modernej geografie Alexander von Humboldt (1769 – 1859).⁴⁴

Obidve tieto kľúčové osobnosti modernej geografie zomreli v r. 1859, čím došlo k istej diskontinuite v reprodukcii geografického myslenia a edukácie. V druhej polovici 70. rokov 19. stor. sa začali vytvárať geografické pracoviská na nemeckých univerzitách, ale boli obsadzované vedcami s negeografickým vzdelaním, ktorí následne často pracovali s prístupmi a konceptami importovanými z iných vedných disciplín, najmä geológie a biológie.⁴⁵ Z hľadiska všeobecných vývinových tendencií vedy išlo o obdobie nástupu pozitivizmu a evolucionizmu, čo viedlo k posilneniu geoinfluenčného štýlu myslenia v geografii.

Ratzelova koncepcia geografického determinizmu v kontexte nástupu pozitivizmu a evolucionizmu

Nástup pozitivizmu v 2. pol. 19. storočia akceleroval rozvoj vedy, ktorá sa v dôsledku enormného nárastu poznatkov diferencovala do nových špecializovaných disciplín. Akcentovala sa arbitrárna separácia prírody a človeka a hlavným cieľom vedy bolo hľadanie a konštrukcia vedeckých zákonov. Geografia nemala v rámci novej akademickej delby práce veľmi výhodné postavenie, najmä z dôvodu svojej komplexnosti.⁴⁶ Naopak, jej kohézia bola ohrozená dualizmom medzi štúdiom prírodného prostredia (fyziografia, neskôr fyzická geografia), ktorého vedecký status ako prírodnej vedy bol jasný, a štúdiom človeka a jednotlivých areálov, ktoré nemohlo viesť k formulácii vedeckých zákonov. Požiadavky pozitivizmu na vedecký status viedli k tomu, že geografi sa rozhodli siahnuť po evolučnej koncepcii. Zameranie na evolúciu umožnilo geografii zastrešiť prírodu a kultúru jedným teoretickým konceptom.⁴⁷ Osobitne inšpiratívny pre geografické myslenie bol neolamarckizmus, ktorý predpokladal vysokú dynamiku evolúcie a priamy vplyv meniaceho sa prostredia na živé organizmy ešte počas ich života a prenos týchto zmien už na nasledujúcu generáciu.⁴⁸ Najvýraznejšie sa tento typ myslenia pre-

skie Towarzystwo Ludoznawcz, 1962, s. 33 – 34.

⁴⁴ MATLOVIČ, R. – MATLOVIČOVÁ, K. *Geografické myslenie*. Prešov : FHPV PU, 2015, s. 59.

⁴⁵ HARTSHORNE, R. The Concept of Geography as a Science of Space, from Kant and Humboldt to Hettner. In *Annals of the Association of American Geographers*. 1958, roč. 48, č. 2, s. 105.

⁴⁶ MATLOVIČ, R. – MATLOVIČOVÁ, K. *Geografické myslenie*. Prešov : FHPV PU, 2015, s. 63.

⁴⁷ LIVINGSTONE, D. N. *The Geographical Tradition*. Oxford : Blackwell, 1992, s. 177.

⁴⁸ CRESSWELL, T. Ibidem, s. 42.

tavil do koncepcie geografického determinizmu, ktorá vznikla na pôde nemeckej antropogeografickej školy.

Jej zakladateľom bol F. Ratzel, ktorý sa narodil v r. 1844 v Karlsruhe. Študoval geológiu a paleontológiu na univerzite v Karlsruhe a zoológiu v Heidelbergu. Navštevoval i prednášky na univerzitách v Jene a Berlíne. Počas štúdií v Jene ho zaujal E. Haeckel, ktorý ho nasmeroval k vtedy novej evolučnej teórii Ch. Darwina. Po skončení univerzitných štúdií sa mal venovať biológii, konkrétne pokračovať vo výskumoch máloštetinavcov (Oligochaeta) vo francúzskom Montpellier. Ako postrehol K. Hassert, ktorý bol neskôr Ratzelovým študentom v Lipsku, náhoda spôsobila, že sa začal venovať geografii. Ratzelovi totiž na železničnej stanici ukradli mikroskop, čo mu znemožnilo pokračovať v práci na výskumoch morských červov. Ocitol sa v zlej ekonomickej situácii, a preto sa rozhodol zarábvať písaním reportáží z ciest pre Kölnische Zeitung.⁴⁹ Ratzel teda svoje geografické poznatky opieral o priamy kontakt s realitou, čiže o znalosť územia z autopsie. Tým sa viac priblížil k Humboldtovi ako k Ritterovi,⁵⁰ ktorý na rozdiel od nich vynikal v aplikácii kamerálnych výskumných metód. Ratzel si neskôr vzdelanie doplnil na univerzite v Mníchove, kde ho ovplyvnili M. Wagner a K. von Zittel. Z hľadiska jeho vzťahov s americkým prostredím mala význam cesta do USA a Mexika v r. 1873 – 1874. V r. 1873 mal aj prednášku na Harvarde.⁵¹ V r. 1875 začal pôsobiť na vysokej škole technickej v Mníchove a od r. 1886 bol profesorom geografie na univerzite v Lipsku, kde pôsobil až do smrti v r. 1904.⁵²

Ratzel predstavil svoju antropogeografickú koncepciu v dvojzväzkovej práci „*Anthropogeographie*“ z r. 1882 a 1891. Jeho myslenie najvýraznejšie ovplyvnili sociálny darvinista Ernst Haeckel a etnograf a predstaviteľ lamarkizmu Moritz Wagner. Wagnerova teória migrácie živých organizmov namiesto prírodného výberu považovala za hlavný mechanizmus evolúcie adaptáciu organizmov na nové podmienky v dôsledku ich migrácie a následnej geografickej izolácie. Ratzela to inšpirovalo, aby na báze analógie uplatnil túto optiku na ľudské spoločenstvá a odôvodňoval ňou medzietnické rozdiely. Čerpal aj z filozofických koncepcií J.G. Herdera, súvisiacich s hľadaním väzieb medzi geografickým prostredím a človekom. Herder upozornil, že tieto závislosti boli veľmi intenzívne v období, keď bol človek integrálnou súčasťou prírody. Za významný faktor považoval klímu, od ktorej závisí existencia každého ľudského spoločenstva, spôsob života i rasové a etnické rozdiely. Ratzel si osvojil tieto Herderove myšlienky. Okrem klímy však do svojej koncepcie zahrnul aj ďalšie faktory, ktoré klasifikoval a systemizoval z hľadiska významnosti a intenzity ich vplyvu. Išlo o reliéf, riečnu sieť, pôdy, vegetáciu, flóru, nerastné suroviny, prístup k moru a pod. Na rozdiel od idealistu Herdera bol Ratzel materialista a evolucionista. Človek bol súčasťou orga-

⁴⁹ NATTER, W. Friedrich Ratzel's spatial turn. In *B/ordering Space*. H. Houtum van – O. Kramsch – W. Zierhofer. (eds.). Burlington : Ashgate, 2005, s. 173.

⁵⁰ TATHAM, G. *Geography in Nineteenth century*, s. 63.

⁵¹ MARTIN, G. J. *American Geography and Geographers. Toward Geographical Science*. Oxford : Oxford University Press, 2015, s. 9.

⁵² EBERHARDT, P. Poglądy antropogeograficzne i geopolityczne Friedricha Ratzla. In *Przegląd Geograficzny*. 2015, 87, 2, s. 200 – 201.

nického sveta a jeho vývoj bol ovplyvnený prírodnými zákonmi a predstavoval finálny produkt evolúcie. Hlavnou Ratzelovou zásluhou bolo teda uvedenie evolučnej perspektívy do geografického myslenia. Prostredníctvom nej bolo možné vysvetliť postupné premeny ľudských spoločností od primitívnych k vyspelým formám. Na rozdiel od Rittera, ktorý venoval pozornosť vzájomným vzťahom človeka a prírody ako súčasti harmonickej jednoty sveta slúžiacej Božiemu účelu, Ratzel tendoval k jednostrannému chápaniu človeka ako produktu geografického prostredia, teda človeka formovaného prírodnými silami, ktoré ho obklopujú.⁵³ Tieto úvahy ho priviedli k analógii medzi prírodou a ľudskou spoločnosťou, ktorých vývoj sa riadi prírodnými zákonmi. Ratzel bol teda prvým geografom, ktorý si osvojil a inkorporoval do geografického myslenia princípy sociálneho darvinizmu. Heuristicky významnú úlohu zohralo tiež to, že akcentoval nevyhnutnosť aplikácie hologeického, čiže všezemského prístupu v antropogeografii, z ktorého vyplynulo poslanie antropogeografie ako vedy skúmajúcej ľudské spoločstvo spoločne so skúmaním Zeme.⁵⁴

Neskorší autori sa v rámci kritiky a hodnotenia Ratzela nezhodli v tom, či má alebo nemá byť označovaný za deterministu. Ukazuje sa, že vzhľadom na jeho materialistické zameranie je možné jeho geografický determinizmus vzťahovať len na materiálnu kultúru. Vo vzťahu k nemateriálnej kultúre Ratzel pripustil existenciu jej vývoja nezávislého od geografického prostredia. Vzťahovalo sa i na náboženské predstavy rozličných ľudských spoločností. Avšak v prípade materiálnej kultúry považoval zistené podobnosti za zákonité, a teda determinované geografickým prostredím.⁵⁵ V tejto súvislosti je potrebné upozorniť na subtilný rozdiel medzi prvým a druhým zväzkom Ratzelovej Antropogeografie. Kým v prvom zväzku s podtitulom „*Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*“ z r. 1882 sa prioritne venoval dôsledkom a efektom vplyvu prírodného prostredia na ľudské dejiny, v druhom zväzku s podtitulom „*Die geographische Verbreitung des Menschen*“ z r. 1891 sa koncentroval na problematiku sociálnej organizácii ľudských spoločností vo vzťahu k ich geografickému prostrediu. V tomto zväzku si dal výraznejšie záležať na uvádzaní empirických dôkazov. Pripísať to môžeme do istej miery aj jeho reakcii na súdobých kritikov, najmä geografa H. Wagnera z Göttingenu a antropológa F. Boasa.⁵⁶ V kontexte diskusií medzi nemeckou deterministickou antropogeografiou F. Ratzela a francúzskej posibilitistickou antropogeografiou P. Vidala de la Blachea sa však ukazuje, že ich postoje neboli natoľko antagonistické, ako sa traduje v geografickej literatúre

⁵³ TATHAM, G. *Geography in Nineteenth century*, s. 64.

⁵⁴ EBERHARDT, P. *Poglądy antropogeograficzne i geopolityczne Friedricha Ratzla*. In *Przegląd Geograficzny*. 2015, 87, 2, s. 204 – 205.

⁵⁵ AGNUTEK, D. *Kulturowe wymiary krajobrazu. Antropologiczne studium recepcji przyrody na prowincji: od teorii do empirii*. Poznań : Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2013, s. 76.

⁵⁶ BUTTIMER, A. *Society and Milieu in the French Geographic Tradition*. Chicago : Rand McNally, 1971.

hlavného prúdu.⁵⁷ Podľa niektorých názorov je kategorizácia Ratzela ako deterministu výsledkom jeho neadekvátneho a jednostranného hodnotenia.⁵⁸

Ratzelov determinizmus, exponovaný predovšetkým v prvom zväzku jeho Antropogeografie, pracoval s predstavou kauzálnej súvislosti medzi charakterom prírodného prostredia (prírodnej krajiny) a charakterom a rozvojom obyvateľstva.⁵⁹ Epistemológia geografického determinizmu vychádzala z hľadania korelácií medzi dvomi súbormi empirických údajov, za použitia zväčša slovných generalizácií. Základným cieľom bolo ukázať, že jeden súbor empirických informácií (prírodné prostredie) je príčinou druhého súboru informácií (priestorová diferenciácia ľudí a ich aktivít). Slabinou determinizmu bola absencia jasných kritérií a exaktnej metodológie, ktorými by mohol overiť svoje zovšeobecňujúce tvrdenia týkajúce sa kauzality. Produktom geografického determinizmu boli preto zväčša predstavy o naivnej kauzalite, ktoré vyplývali z prehnaného a nekritického preceňovania použitých metód a zjavného zjednodušovania bez prísneho hodnotenia a verifikácie hypotéz.⁶⁰ Kritika geografického determinizmu poukázala na nedocenenie jemných odtieňov v rámci interpretácie závislosti. Korelácia totiž môže byť kauzálna (vzťah príčina – následok), kondicionálna (vzťah podmienka – podmienené) alebo môže ísť o možnosť v rámci kontinua opcií od rigorózneho kauzality po voľnú podmienenosť.⁶¹

Z hľadiska všeobecného vývoja geografického myslenia je geografický determinizmus situovaný do rámca modernej pozitivistickej geografie.⁶² Evolucionizmus ako jeho východisko bol naturalistickou doktrínou ako z ontologického, tak aj epistemologického a metodologického hľadiska. Filozofická afiliácia k pozitivizmu vyplývala z toho, že akceptoval pozitívnu metódu a charakterizovalo ho naturalistické presvedčenie o možnosti skúmania ľudskej spoločnosti prostredníctvom prístupov a metód prírodných vied.⁶³

Deterministické myslenie dominovalo v antropogeografii koncom 19. a v prvých deceniách 20. storočia. Z nemeckého prostredia sa tieto koncepty rozšírili aj do iných národných geografických škôl. Pri difúzii geografického determinizmu do americkej a britskej geografie mala rozhodujúci úlohu Ellen Semple, ktorej venujeme prípadovú štúdiu.

⁵⁷ MERCIER, G. La région et l'État selon Friedrich Ratzel et Paul Vidal de la Blache. In *Annales de Géographie*. 1995, roč. 104, č. 583, s. 211 – 235.

⁵⁸ NATTER, W. Friedrich Ratzel's spatial turn. In *B/ordering Space*. H. Houtum van – O. Kramsch – W. Zierhofer (eds.). Burlington : Ashgate, 2005, s. 171.

⁵⁹ LOSSAU, J. Antropogeography (after Ratzel). In *International Encyclopedia of Human Geography*. Vol. 1. 1. vyd. R. Kitchin – N. Thrift (eds). Oxford : Elsevier, 2009, s. 146.

⁶⁰ JOHNSTON, R. J. *Philosophy and Human Geography. An Introduction to Contemporary Approaches*. 2. vyd. London : Arnold, 1986, s. 7.

⁶¹ MARŠÍK, M. K otázke determinizmu ve vztahu přírodního prostředí a společnosti. In *Sborník Československé společnosti zeměpisné*. 1963, 68, 2, s. 140.

⁶² MATLOVIČ, R. – MATLOVIČOVÁ, K. *Geografické myslenie*. Prešov : FHPV PU, 2015, s. 34.

⁶³ JĘDRZEJCZYK, D. *Antropogeografia polska XIX i XX wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 1997, s. 25.

Ellen Semple – priekopníčka geografického determinizmu v USA

Ellen Semple sa narodila počas občianskej vojny v r. 1863 v Louisville, Kentucky, v rodine zámožného obchodníka. Po rozvoде rodičov vyrastala s matkou, avšak to neovplyvnilo vysoký sociálny a ekonomický status rodiny. Vďaka tomu vyrastala v podnetnom prostredí a mala prístup ku kvalitnému vzdelaniu. V r. 1878 nasledovala svoju sestru a odišla študovať na Vassar College v Poughkeepsie, New York. Napriek svojmu veku nemala problém zvládnuť prijímacie skúšky. Venovala sa štúdiu histórie, ekonómie, moderných a klasických jazykov. V r. 1883 ukončila bakalárske štúdium ako valediktoriánka, teda najlepšia absolventka v ročníku, s právom predniesť rozlúčkový prejav na promócií. Po skončení školy sa venovala cestovaniu po Európe a následne prijala miesto učiteľky na sestrinej súkromnej škole v Louisville – The Semple Collegiate School, kde vyučovala latinčinu, staroveké dejiny a fyzickú geografiu.⁶⁴

V tomto období sa začala zaujímať o problematiku environmentálnych vplyvov, pričom sa oboznámila s nedokončenou dvojzväzkovou prácou anglického historika H. Bucklea *„History of Civilization in England“* z r. 1857 a 1861. Podľa tohto autora sa vývoj ľudstva riadi objektívnymi pravidlami, ktoré majú charakter prírodných a duchovných zákonov. Vyplynul z toho záver, že história sa nemôže zaobiť bez prírodovedného skúmania. S postupujúcim civilizačným pokrokom sa úloha prírodných zákonitostí znižuje a duchovných zvyšuje.⁶⁵ Človek prešiel podľa neho vývojom od štádia, v ktorom bol úplne pod kontrolou geografického prostredia, do štádia, v ktorom sa oslobodil od tejto kontroly a dokonca začal sám prostredie kontrolovať. Semple vyhodnotila tieto Buckleove závery ako nespoľahlivé a intuitívne tušila, že vplyv geografického prostredia si udržal význam až do aktuálnej doby.⁶⁶

V r. 1887 sa opäť vydala na cestu do Európy v spoločnosti svojej matky. V Londýne sa zoznámila s Duremom J. H. Wardom, ktorý bol čerstvým absolventom doktorandského štúdia na univerzite v Lipsku. Ward sa jej zmienil o charismatickom profesorovi antropogeografie F. Ratzelovi. Neskôr na tento moment Semple spomínala ako na zlomový moment svojej kariéry. Od Warda si vypožičala prvý zväzok Ratzelovej Antropogeografie a identifikovala v ňom pôsobivý prístup k štúdiu histórie a geografie. Rozhodla sa preto, že odíde študovať do Lipska. Najprv sa však pripravovala v rámci magisterského štúdia ekonómie a sociálnych vied na Vassar College. Súbežne udržiavala korešpondenciu s Wardom, s ktorým diskutovala o otázkach evolúcie a vplyvov rozličných typov geografického prostredia.⁶⁷

⁶⁴ KEIGHREN, I. M. *Bringing Geography to Book. Ellen Semple and the Reception of Geographical Knowledge*. London – New York : I. B. Tauris, 2010, s. 11 – 13.

⁶⁵ JĘDRZEJCZYK, D. *Antropogeografia polska XIX i XX wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 1997, s. 22.

⁶⁶ KEIGHREN, I. M. *Bringing Geography to Book. Ellen Semple and the Reception of Geographical Knowledge*. London – New York : I. B. Tauris, 2010, s. 14.

⁶⁷ KEIGHREN, I. M. *Bringing Geography to Book. Ellen Semple and the Reception of Geographical Knowledge*. London – New York : I. B. Tauris, 2010, s. 14.

V r. 1891 prišla do Lipska, kde sa najprv venovala zdokonaľovaniu v nemeckej konverzácii. Univerzita v Lipsku ešte v tomto období neumožňovala ženám plnohodnotne sa zapísať na štúdium a absolvovať predpísané skúšky. Na základe dohody s fakultou im však bolo umožnené zúčastňovať sa prednášok a seminárov. Po ukončení kurzu mohli dostať svedectvo o získaných vedomostiach a schopnostiach. Na tejto báze získala Semple v r. 1891 – 1892 možnosť navštevovať Ratzelov geografický seminár. Zároveň sa zdokonaľovala v používaní induktívnej metódy výskumu u ekonóma W. Roschera.⁶⁸ Ratzel bol energický a charizmatický prednášateľ. Semple si s ním vytvorila veľmi dobrý vzťah a nemusela ani dodržiavať striktné pravidlá univerzity o tom, že ženské poslucháčky mohli prednášky sledovať len cez otvorené dvere zo susednej miestnosti.⁶⁹ V r. 1895 sa do Lipska vrátila a pokračovala v štúdiu. Osvojila si štyri základné Ratzelove tematické princípy, ktoré neskôr diskutovala vo svojich prácach. Išlo o princíp, že ľudské spoločenstvá sa rozvíjajú v rámci určitého rámca (*Rahmen*), využívajúc miesto (*Stelle*), potrebujúc priestor (*Raum*) a hľadajúc hranice (*Grenzen*).⁷⁰ Na základe toho sa rozhodla, že Ratzelovu koncepciu prinesie do amerického prostredia.

Na tomto mieste je potrebné upozorniť na to, že téma environmentalizmu nebola v americkej geografii úplne nová. Ritterov žiak A. H. Guyot v práci *„Earth and Man: Lectures on Comparative Physical Geography in its Relation to the History of Mankind“* z r. 1849 konštatoval, že človek je produktom Zeme. Protichodné stanovisko zaujal G. P. Marsh v práci *„Man and Nature; or, Physical Geography as Modified by Human Action“* z r. 1864, kde tvrdil, že človek fakticky formuje Zem. N. S. Shaler v knihe *„Nature and Man in America“* z r. 1891 konštatoval, že organizmy sú produktom terestriálnych podmienok a miera ich závislosti od prostredia sa zvyšuje s ich rastúcou vývojovou zložitosťou a vyspelosťou. Shalerove postoje boli plne konformné s Ratzelovou koncepciou.⁷¹ Shalerov žiak a predstaviteľ Harvardskej geografickej školy William Morris Davis presadzoval geografiu ako systematickú integračnú platformu skúmania fyziografie a ontografie v ich vzájomných vzťahoch. Išlo teda o skúmanie kauzálnej súvislosti medzi kontrolou geografického prostredia a odozvy človeka (angl. *„controls and responses“*).⁷² Davisov prístup teda nutne nepredpokladal, že všetko alebo hocičo v živote ľudskej spoločnosti je geograficky determinované, avšak tým, že geografickú determináciu považoval za centrálny záujem geografie ako vednej disciplíny, implicitne naznačil, že v mnohých prípadoch to tak bolo alebo by mohlo byť.⁷³

⁶⁸ MARTIN, G. J. *American Geography and Geographers. Toward Geographical Science*. Oxford : Oxford University Press, 2015, s. 392.

⁶⁹ KEIGHREN, I. M. *Bringing Geography to Book. Ellen Semple and the Reception of Geographical Knowledge*. London New York : I. B. Tauris, 2010, s. 16.

⁷⁰ WANKLYN, H. *Friedrich Ratzel: A Biographical Memoir and Bibliography*. Cambridge : Cambridge University Press, 1961, s. 23.

⁷¹ KEIGHREN, I. M. *Bringing Geography to Book. Ellen Semple and the Reception of Geographical Knowledge*. London – New York : I. B. Tauris, 2010, s. 27.

⁷² DAVIS, W. M. *Systematic Geography*. In *Proceedings of the American Philosophical Society*. 1902, 41, s. 235 – 259.

⁷³ MEYER, W. B. – GUSS, D. M. T. *Neo-environmental determinism. Geographical Critiques*. Cham : Springer International Publishing, 2017, s. 16.

Novinkou v americkej geografii nebolo ani čerpanie inšpirácií z prostredia nemeckej geografickej školy. Malo už dlhoročnú tradíciu. Prejavovalo sa intenzívnou korešpondenciou medzi americkými a nemeckými geografmami (napr. S. F. B. Morse si dopisoval s A. von Humboldtom, J. D. Whitney s F. von Richthofenom, W. M. Davis s A. Penckom a W. Penckom a pod.). Výnimkou neboli ani študijné pobyty, spoločná účasť na kongresoch, spoločné exkurzie alebo študijné stáže. Ako príklad je možné uviesť švajčiarskeho imigranta A. H. Guyota, ktorý získal doktorát pod vedením C. Rittera na univerzite v Berlíne v r. 1835 a neskôr pôsobil ako profesor fyzickej geografie a geológie na College of New Jersey (dnešný Princeton). Americké prostredie sa mohlo s ritteriánskou geografiou zoznámiť v Guyotovej knihe „*The Earth and Man*“ z r. 1849. V r. 1855 – 1857 boli Ritterovými žiakmi A. D. White, neskorší prezident Cornell University a D. C. Gilman, ktorý sa neskôr stal prezidentom University of California, Berkeley a potom i prvým prezidentom John Hopkins University v Baltimore. Iným príkladom spolupráce boli vzájomné hostovania na univerzitách. A. Penck prednášal na Yale a Columbia University a W. M. Davis hosťoval na univerzite v Berlíne. Tieto väzby nemeckej a americkej geografie pokračovali aj v ďalšom období. Zlom nastal až počas prvej svetovej vojny, po ktorej americko-nemecké vzťahy výrazne ochladli a pozornosť americkej geografie sa obrátila smerom k francúzskej geografickej škole.⁷⁴

Semple sa stala súčasťou tejto intenzívnej spolupráce nemeckej a americkej geografie. Postupne sa vypracovala zo žiačky F. Ratzela na líderku antropogeografického hnutia v USA. V r. 1903 uverejnila svoju prvú monografiu „*American History and Its Geographic Conditions*“, ktorá vyvolala značný ohlas. Prinieslo jej to uznanie a R. D. Salisbury jej v r. 1906 ponúkol čiastkový úväzok na univerzite v Chicagu, kde potom prednášala až do r. 1924.⁷⁵ Okrem toho uskutočňovala prednášky aj na iných amerických univerzitách (Wellesley College v r. 1914, University of Colorado v r. 1915, Western Kentucky University v r. 1917, Columbia University v r. 1918, University of California, Los Angeles, v r. 1925) a v r. 1912 a 1922 hosťovala na univerzite v Oxforde.⁷⁶ Od r. 1921 pôsobila na Clark University vo Worcestri. Jej významnú pozíciu v americkej geografii potvrdzuje fakt, že ju v r. 1921 zvolili ako prvú ženu za prezidentku Asociácie amerických geografov (Association of American Geographers). Zdravotná indispozícia po infarkte na jeseň 1929 jej činnosť začala výrazne limitovať. Napriek tomu za pomoci kolegov dokončila svoju tretiu knihu „*The Geography of the Mediterranean Region: Its Relation to Ancient History*“, vydanú v r. 1931. Zomrela v r. 1932.⁷⁷

⁷⁴ MARTIN, G. J. *American Geography and Geographers. Toward Geographical Science*. Oxford : Oxford University Press, 2015, s. 3 – 61.

⁷⁵ COLBY, Ch. Ellen Churchill Semple. In *Annals of the Association of American Geographers*. 1933, 23, 4, s. 233.

⁷⁶ MARTIN, G. J. *American Geography and Geographers. Toward Geographical Science*. Oxford : Oxford University Press, 2015, s. 441.

⁷⁷ COLBY, Ch. Ellen Churchill Semple. In *Annals of the Association of American Geographers*. 1933, 23, 4, s. 237.

Kniha „Influences of Geographic Environment“ a štúdium religii

Kardinálnym prínosom E. Semple bolo sprostredkovanie Ratzelovej koncepcie anglofónnym geografovi. Neobmedzila sa len na doslovný preklad Ratzelovej práce, ale rozhodla sa jeho prácu dôkladne reorganizovať a sprehľadniť tak, aby mohla byť prijatá v prostredí anglo-americkej geografie. Tejto úlohy sa ujala na priamu výzvu F. Ratzela, ktorý ju o to požiadal pred svojou smrťou v r. 1904. Niekoľkoročný projekt vyústil do uverejnenia kľúčovej knihy „*Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System of Anthro-geography*“.⁷⁸ Semple v tomto období pôsobila len na čiastkový úväzok na univerzite v Chicagu, takže mala dostatok času na prípravu rukopisu. Zväčša sa zdržiavala v Louisville alebo v provizórnom obydli v pohorí Catskill, kde našla veľmi pokojné prostredie pre intenzívnu prácu.⁷⁹

Kniha napokon vyšla v r. 1911. Semple v predhovore vysvetlila svoju motiváciu, ktorá ju viedla k jej napísaniu. Podrobnejšie objasnila jej intelektuálnu genézu. Ocenila predovšetkým Ratzelov zásadný prínos pre konceptualizáciu antropogeografie. Zároveň však poukázala na slabé miesta jeho prác. Vychádzajúc z tejto kritiky vysvetlila zámer o adaptáciu jeho koncepcie do anglo-amerického prostredia. Zreorganizovala obsah knihy. Prehodnotila viaceré základné Ratzelove princípy, pričom sa ich snažila sprehľadniť, vyjasniť, preformulovať, modifikovať a prípadne i odmietnuť. Niektoré pasáže, ktoré považovala za príliš rozsiahle, skrátila, iné, naopak, rozšírila. Modifikovala alebo vylúčila viaceré Ratzelove zovšeobecnenia, ktoré nepovažovala za dostatočne empiricky podložené. Doplnila nové zdroje a argumenty, ktoré mali podporiť iné zovšeobecňujúce poznatky. Rozhodla sa vylúčiť kontroverzné časti týkajúce sa organickej teórie spoločnosti a štátu, ktoré nadviazali na Spencerov sociálny darvinizmus. Bolo to prezieravé, pretože práve táto časť bola neskôr zneužitá na ideologické odôvodnenie imperialistických geopolitických koncepcií v Nemecku. Odmietla tiež aplikáciu konceptu rasy ako vysvetľujúcej kategórie. Vychádzala z predpokladu, že ak rozličné etnické spoločenstvá žijúce v podobných prostrediach, vykazujú sociálne, ekonomické, historické alebo kultúrne podobnosti, potom je to výsledok pôsobenia geografického prostredia, a teda nemá to súvis s rasou.⁸⁰ Namiesto termínu geografický determinant preferovala termín geografický faktor, resp. geografický vplyv. S veľkou opatrnosťou pristupovala tiež ku konceptu geografickej kontroly, s ktorým predtým prišiel W. M. Davis.⁸¹

Celá kniha má rozsah 683 strán, je organizovaná do 17 kapitol, ktoré dopĺňa predhovor a register. Názvy kapitol sú nasledovné: 1. kapitola: Fungovanie geografických faktorov v dejinách; 2. kapitola: Kategórie geografických vplyvov; 3.

⁷⁸ KEIGHREN, I. M. *Bringing Geography to Book. Ellen Semple and the Reception of Geographical Knowledge*. London – New York : I. B. Tauris, 2010, s. 35.

⁷⁹ KEIGHREN, I. M. *Bringing Geography to Book. Ellen Semple and the Reception of Geographical Knowledge*. London – New York : I. B. Tauris, 2010, s. 39.

⁸⁰ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System of Anthro-geo-geography* New York : Henry Holt and Company, 1911, s. v – viii.

⁸¹ KEIGHREN, I. M. *Bringing Geography to Book. Ellen Semple and the Reception of Geographical Knowledge*. London – New York : I. B. Tauris, 2010, s. 39 – 42.

kapitola: Spoločnosť a štát vo vzťahu ku krajine; 4. kapitola: Pohyby ľudí a ich geografický význam; 5. kapitola: Geografická poloha; 6. kapitola: Geografické územie; 7. kapitola: Geografické hranice; 8. kapitola: Obyvatelia pobreží; 9. kapitola: Oceány a uzavreté moria; 10. kapitola: Vzťah človeka k vode; 11. kapitola: Antropogeografia riek; 12. kapitola: Kontinenty a ich polostrovy; 13. kapitola: Ostrovní ľudia; 14. kapitola: Planiny, stepi a púšte; 15. kapitola: Horské bariéry a ich priesmyky; 16. kapitola: Vplyvy horského prostredia a 17. kapitola: Vplyvy klímy na človeka.⁸² V ďalšej časti sa nebudeme venovať komplexnému rozboru textu, ale sústredíme sa len na pasáže relevantné z hľadiska skúmania religióznej problematiky.

V prvej kapitole vysvetľuje autorka vlastnú antropogeografickú koncepciu. Môžeme ju stručne charakterizovať nasledovnými tézami. Človek a ľudská spoločnosť nemôže byť vedecky skúmaná izolovane od zemského povrchu (čiže vytrhnutá z kontextu svojich vzťahov s geografickým prostredím). Výskum prírodného prostredia je nevyhnutné realizovať modernými vedeckými metódami. Vzťahy človeka a geografického prostredia sú výrazne komplexnejšie, ako je to v prípade vzťahov vysoko organizovaných rastlín a živočíchov. Komplexné geografické faktory nemôžu byť skúmané bez zohľadnenia kontextu evolúcie. Človek bol podstatne viditeľnejší a hlučnejší pri podmaňovaní si prírodného prostredia ako skryté a pretrvávajúce vplyvy prírody na človeka, čo viedlo k tomu, že vplyv prírodného prostredia na človeka bol dlho prehliadaný a podceňovaný. Pri riešení každého historického problému je teda potrebné zvažovať dva hlavné faktory, ktoré sú v literatúre variabilne interpretované v podobe binárnych vzťahov: dedičnosť a prostredie, človek a jeho geografické podmienky, vnútorné sily rasy a vonkajšie sily miesta výskytu. Geografický prvok v rámci dlhej histórie ľudstva pôsobil silne a permanentne. Je stabilnou silou, ktorá nikdy nespí.⁸³ Autorka zjavne tenduje k environmentálnemu determinizmu na báze lamarckizmu a sociálneho darvinizmu, čo dokumentujú ďalšie citáty z tejto časti práce:

- „Človek je produkt zemského povrchu. Znamená to, že je nielen dieťaťom Zeme, prachom svojho prachu; ale že ho Zem porodila, nakrmila, postavila pred neho úlohy; riadila jeho myšlienky; konfrontovala ho s ťažkosťami, ktoré posilnili jeho telo a vybrúsili jeho rozum; postavila pred neho problémy s navigáciou alebo zavlážovaním a zároveň šepkala náznaky ich riešenia. Vstúpila do jeho kostí a tkanív, do jeho mysle a duše.“⁸⁴
- „História má tendenciu sa opakovať vďaka stabilnému a nemennému geografickému elementu.“⁸⁵

⁸² SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System of Anthropo-geography*. New York : Henry Holt and Company, 1911, s. ix – xvi.

⁸³ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System of Anthropo-geography*. New York : Henry Holt and Company, 1911, s. 2.

⁸⁴ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System of Anthropo-geography*. New York : Henry Holt and Company, 1911, s. 1.

⁸⁵ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System of Anthropo-geography*. New York : Henry Holt and Company, 1911, s. 2.

- „Geografické prostredie, prostredníctvom svojho pretrvávajúceho vplyvu získava osobitný význam. Jeho účinok nie je obmedzený len na určitú historickú udalosť alebo historickú epochu, ale ... smeruje k tomu, aby bol pociťovaný v rozličných podobách aj vo všetkých nasledujúcich historických obdobiach.“⁸⁶

Z hľadiska našej témy, týkajúcej sa geografickej interpretácie religióznej problematiky, poskytuje text knihy mnoho príkladov geograficko-deterministického prístupu. Ilustrovať to môžeme na argumentoch autorky v prospech tézy, že prostredie púští vedie ich obyvateľov k inklinácii k monoteistickým religióznym systémom. Robí tak hneď v prvej kapitole a potom obširnejšie v štrnástej kapitole, kde charakterizuje religie nomádskych pastierov:

- „Na veterných plošinách, nekonečných trávnatých pastvinách a suchých púšťach, kde putuje so svojimi stádami dobytká z pastviny na pastvinu, z oázy do oázy, kde život prináša veľa ťažkostí, ale zároveň aj oslobodenie od tvrdej driny, kde mu pozorovanie pasúcich sa stád dáva čas na rozjímanie a jeho myšlienky nadobúdajú neomylnú gigantickú jednoduchosť, sa náboženstvo stáva monoteizmom, Boh sa stáva jediným, bezkonkurenčným ako piesok púšte a tráva stepi, ktorá sa tiahne ďalej a ďalej bez prestávky alebo zmeny.“⁸⁷
- „História nám poskytuje dôkazy, že existuje niečo ako duch púšte pre zrod náboženstva. Huc a Gabin preukázali hlbšie náboženské cítenie u budhistických nomádov v strednej Ázii v porovnaní s čínskymi obyvateľmi nížin. Vznik a rozvoj troch veľkých monoteistických religii sveta je úzko spojený s púšťami Sýrie a Arábie. Areál výskytu islamu zahŕňa stepnú zónu Starého sveta od Senegalu a Gambie a Zanzibaru až po Indus, Tarim a Ob. Na tomto rozľahlom území žijú veľmi rôznorodé etniká. Prejavuje sa tu psychologický vplyv geografického prostredia. Suché a čisté ovzdušie stimuluje schopnosti obyvateľov púšte, avšak fádne a monotónne prostredie im poskytuje len málo práce. Mysel, ktorá nenachádza dostatok materiálu pre logickú dedukciu, upadá do kontemplácie. Duševná činnosť je preto obmedzená, neproduktívna, zúžená, zatiaľ čo predstavivosť je neobmedzená a nespútaná. Pastierski nomádi získavajú zo svojho monotónneho prostredia dojem jednoty. Z tohto dôvodu potom, čo vyrastú zo svojich primitívnych rodových náboženských predstáv, majú tendenciu inklinovať k monoteizmu.“⁸⁸

Geografické prostredie umožňujúce len nomádsky spôsob života pastierov ovplyvnilo podľa autorky i sakrálnu literatúru:

- „To, že sakrálna literatúra judaizmu a kresťanstva je len v nevýraznom súlade so západným myslením, je spôsobené tým, že bola napísaná v symbolike

⁸⁶ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System of Anthropo-geography*. New York : Henry Holt and Company, 1911, s. 6.

⁸⁷ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System of Anthropo-geography*. New York : Henry Holt and Company, 1911, s. 1 – 2.

⁸⁸ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System of Anthropo-geography*. New York : Henry Holt and Company, 1911, s. 511 – 512.

*pastierskych nomádov. Jej postavy reflektujú život na púšťach a pastvinách. Pre nich obsahovalo západné myslenie len málo im zodpovedajúcich ideí.*⁸⁹

V rámci prvej kapitoly je ešte pozoruhodné konštatovanie autorky o geografickej podmienenosti priestorovej mobility náboženských predstáv. Kľúčovú úlohu v tomto procese zohrali komunikačné trasy, ktoré zväčša kopírovali údolia a toky riek. Uvádza príklad Burgundov, ktorí prijali v 5. stor. ariánstvo, prostredníctvom podunajskej komunikačnej cesty z aténskych a alexandrijských škôl, pričom odolávali rímskym verziám kresťanstva, šíriacim sa údolím Rhôny.⁹⁰

Kardinálnou časťou knihy je druhá kapitola, v ktorej autorka systematizuje a klasifikuje vplyvy geografického prostredia a vymedzuje štyri základné kategórie, resp. klasifikačné triedy. Prvú tvoria fyzické vplyvy prírodného prostredia, na ktoré človek reaguje adaptáciou v podobe jeho fyzických, fyziognomických a fyziologických špecifik (napr. vplyv klímy a nadmorskej výšky na výšku postavy, pigmentáciu pokožky, farbu a tvar vlasov a pod.). Okrem priamych, autorka upozorňuje i na nepriame vplyvy geografického prostredia na fyzické črty človeka, ktoré sa prejavujú v súvislosti s dominantnými aktivitami obyvateľstva (rozličné deformácie tela – napr. uvádza príklad indiánov v Paraguaji, žijúcich na rieke Paraguaj, ktorí majú v dôsledku trávenia času v kanoe nadmerne vyvinuté ramená a hrudné svaly).⁹¹ Druhú skupinu tvoria psychické vplyvy prírodného prostredia, ktoré sa odrážajú v diferenciácii ľudí podľa temperamentu. Tieto vplyvy sa podľa autorky odrážajú v náboženstve, literatúre, jazyku, spôsoboch myslenia a pod. Podáva celý rad príkladov. Celá mytológia Polynézanov odráža fakt, že ich obklopuje oceán. Peklo v predstavách Inuitov je búrkami sužované, veľmi studené a tmavé miesto. V prípade Židov je však peklo spojené s večným ohňom. Budha, ktorý sa narodil v monzúnovom podnebí podhoria Himalájí a zápasil s letargiou, indukovanou teplotou a vlhkom klímou, si nebo predstavoval ako nirvánu, teda ako miesto zastavenia akejkoľvek aktivity a individuálneho života.⁹² Tretiu klasifikačnú triedu tvoria geografické vplyvy na sociálny a ekonomický vývoj ľudí, najmä v súvislosti s hojnosťou alebo, naopak, nedostatkom prírodných zdrojov, lokálnymi podmienkami, uľahčujúcimi alebo komplikujúcimi saturáciu potrieb. Autorka uvádza, že tieto faktory podmieňujú veľkosť ľudských spoločenstiev, ktorá sa odvíja od disponibilných zdrojov.⁹³ Štvrtú skupinu tvoria geografické faktory ovplyvňujúce mobilitu a priestorovú distribúciu ľudstva (napr. prírodné bariéry – pohoria, rieky, moria, mokrade, púšte). Prírodné bariéry môžu podľa autorky izolovať od seba skupiny ľudí, a tým zachovávať odlišnosti v ich charakteristikách. Na druhej strane dobre prístupné územia sú geograficky pohostinné a podporujú miešanie etník, kultúr, náboženstiev, ideí a výmenu tovarov a informácií.⁹⁴ Autorka pouka-

⁸⁹ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 27.

⁹⁰ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 27.

⁹¹ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 33 – 40.

⁹² SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 41.

⁹³ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 43.

⁹⁴ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 45.

zuje, že uvedené štyri triedy geografických vplyvov pôsobia na ľudí pri zmene ich geografického prostredia v súvislosti s migráciou. Mnoho svojich charakteristík si síce zachovávajú, avšak pomaly sa adaptujú na nové podmienky. Týka sa to najmä fyzických charakteristík. Rýchlejšie zmenám podlieha sociálna organizácia. Z biblických dejín poukazuje na príklad Abraháma, ktorý sa so synovcom Lótom vydal so stádami z aridných oblastí severnej Mezopotámie do Kanaánu za lepšími hydrologickými podmienkami. Ich potomkovia sa namiesto pastierstva začali venovať roľníctvu. Pre Mojžiša a Židov takto vznikol problém preventívnej ochrany pred asimiláciou vlastných náboženských predstáv a zvyklostí, zrodených v osamelosti púšte, s náboženskými predstavami v tejto oblasti usadených semitských kmeňov.⁹⁵

Religiózná problematika sa objavuje aj v kapitole zameranej na štúdium pohybov obyvateľstva a ich geografického významu. Autorka uvádza príklady dôsledkov náboženských konfliktov a vojen. Napríklad v dôsledku prenasledovania vo Francúzsku v 16. a 17. storočí boli nútení Hugenoti utiecť do Švajčiarska, Holandska, Anglicka, Južnej Karolíny a dokonca sa pokúsili založiť kolónie na pobreží Brazílie. Hugenoti podľa nej výrazne prispeli k sociálnemu a ekonomickému rozvoju komunít, ktorých súčasťou sa stali.⁹⁶ Interessantné sú úvahy autorky o vzájomnej previazanosti obchodu, politiky a náboženstva v rámci ovplyvňovania historického vývoja. Ilustruje to na príklade Číny, ktorá moderné kresťanské misie vnímala ako efektívny nástroj európskych aktérov na šírenie ekonomickej a politickej moci. Jezuiti spoločne s obchodníkmi s kožušinou spoločne prenikli do nedotknutých častí koloniálnej Kanady. Podobne španielski kňazi a zlatokopovia spoločne osídľovali Mexiko a Peru. Zakladateľ metodistickej misie v r. 1834 vo Willamette Jason Lee pocítil podľa vlastných slov konverziu svojej role z kazateľa na kolonizátora.⁹⁷ Osobitným typom mobility ľudí súvisiacich s religiami sú podľa Semple púte. Identifikovala v nich viac alebo menej zreteľný komerčný aspekt, nakoľko významne prispievali k cirkulácii ľudí a myšlienok. Púte mali teda významné politické, ekonomické a intelektuálne efekty. Uvádza niekoľko príkladov pútí z rozličných historických období – napr. púte do mesta Bubastis v starovekom Egypte, púte do Jeruzalema, Ríma, Mekky a pod. Podrobnejšie charakterizuje každoročnú púť moslimov územím Afriky na východ cez Sudán a Červené more do Mekky, ktorej sa v r. 1905 zúčastnilo viac ako 80-tis. pútnikov. K pútnikom sa pripája mnoho karaván obchodníkov za účelom ich ochrany a zároveň profitu, pretože počas putovania zvyknú realizovať svoje obchodné zámery. Francúzska a britská koloniálna správa ochraňuje a podporuje týchto pútnikov s cieľom budovať si reputáciu, a teda propagovať európsky systém zaistenia bezpečnosti, organizácie a pravidiel.⁹⁸ Autorka zároveň uvádza príklad mýtických krajín, ktoré majú potenciál stimulovať migráciu. Bájne Eldorado s hojnosťou zlata a drahoka-

⁹⁵ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 47.

⁹⁶ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 93.

⁹⁷ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 98.

⁹⁸ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 99 – 100.

mov počas 16. a 17. stor. takto udržiavalo záujem španielskych kolonistov o exploračné výpravy po území Latinskej Ameriky⁹⁹.

Semple v tejto kapitole venuje pozornosť aj metodickým otázkam výskumu mobility obyvateľstva. Za relevantné považuje tri geografické entity, ktoré je možné kartograficky interpretovať, hoci pripúšťa, že nemajú ostré hranice. Reprezentujú ich tri po sebe nasledujúce geografické lokácie stelesňujúce geografické podmienky schopné ovplyvniť pohybujúce sa skupiny ľudí alebo ich pohyb. Sú to východisková krajina, tranzitná krajina a cieľová krajina. Tranzitná krajina má podľa autorky najvyššiu dôležitosť pri skúmaní relígií, ktoré sa môžu počas presunu transformovať. Kresťanstvo by nemohlo ovládnuť svet, ak by si zachovalo formu, ktorú získalo v stiesnených a izolovaných podmienkach Palestíny. Úspešné bolo vďaka modifikáciám, ktoré sa udiali v Malej Ázii, Egypte, Grécku a Ríme, čím sa stalo kozmopolitnou religiou v celom Stredomorí.¹⁰⁰

V rámci šiestej kapitoly si Semple všíma efekt priestorovej difúzie relígií v rámci rozsiahlych geografických území a ich prispôsobovanie sa novým geografickým podmienkam. V dôsledku toho je kresťanstvo v Sankt Peterburgu odlišné od kresťanstva káhirských Koptov, iné je kresťanstvo v Ríme, iné v Londýne a opäť iné v Bostone. Budhizmus tiež nadobúda iné zafarbenie na Cejlóne ako v Tibete, Číne alebo v Japonsku.¹⁰¹ Autorka taktiež interpretuje vývoj relígií v kontexte ich geografického teritória. Podľa nej každá religia na začiatku svojho vývoja nesie znaky úzkeho teritoriálneho kontextu svojho pôvodu, teda výsledovateľného miesta výskytu primitívneho spoločenstva alebo úzkeho teritoriálneho okruhu, z ktorého sa neskôr rozšírila. Na začiatku vývoja ide o rodovú relígiu, v ktorej je jasne odlišný môj Boh od Boha iných. Dokonca aj keď sa neskôr religia priestorovo rozšíri do podoby univerzálneho systému, stále si ponecháva reziduálne formy svojej lokálnej minulosti. Takto Jeruzalem, Rím, Mekka zostávajú posvätnými cieľmi pútnikov, hoci ich monoteistická viera a etické princípy boli široko importované po celom svete.¹⁰² Iným aspektom, ktorý si autorka všíma, je, že teritoriálna expanzia ľudí a štátov sa odvíja od ich priestorových koncepcií a ideálov. Primitívne spoločenstvá navyknuté na rozdelenie do malých klanových skupín, nesú všetky znaky tejto teritoriálnej kompresie. Ich geografický horizont je limitovaný do okruhu niekoľkodňového pochodu. Poznajúc len tento svoj malý svet, majú tieto primitívne etniká tendenciu preceňovať veľkosť a význam svojho teritória a nie sú schopné kontrolovať širšie územie. Rozsah teritória má teda psychický vplyv na percepciu teritória a na priestorovú mierku ambícií politickej expanzie. Tento aspekt aplikuje aj na relígie. Ilustruje to na príklade spoločenstva malej Judskej plošiny, kde sa síce zrodil univerzálny religiózny systém, avšak napriek tomu liplo na svojej provinčnej bigotnosti v rámci úzkeho kmeňového

⁹⁹ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 111.

¹⁰⁰ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 122.

¹⁰¹ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 175.

¹⁰² SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 185.

náboženstva a odvrhlo vieru v Krista, ktorá si našla vhodné teritórium v mediteránnej Európe.¹⁰³

Jedenásta kapitola sa týka antropogeografickej problematiky riek. Rieky bývajú často prepletené s mytológiou a náboženstvami. Stávajú sa predmetom uctievania alebo predstavujú božstvá, ktoré treba upokojiť. Mnohé rieky alebo brody sa stávajú významnými pútnickými cieľmi (napr. Níl, Jordan, Ganga, Indus, Jamuna). Významnú úlohu zohral Rýn v nemeckej mytológii.¹⁰⁴

V trinástej kapitole, venovanej obyvateľom ostrovov, nájdeme zaujímavú analýzu mechanizmov adaptácie importovaných náboženských predstáv v podmienkach Japonska. Autorka uvádza, že uvedenie cudzej náboženskej koncepcie do podmienok Japonska bolo spojené s procesmi selekcie a dômyselnej modifikácie s ohľadom na národné ideály a potreby. Budhizmus, ktorý bol importovaný z ázijskej pevniny, bol výrazne japonizovaný, a preto sa výrazne odlišuje od kontinentálneho budhizmu. Katolicizmus, ktorý priniesli jezuiti v 17. stor., sa musel predtým, ako bol prijatý, prispôbiť japonským štandardom povinností a rituálov. Počas všetkých týchto importov si však Japonci uchovali v srdciach svoju národnú vieru, ktorou je šintoizmus. Šintoizmus prevyšuje naďalej konkurenčné náboženské systémy. V tom sa prejavuje japonský ostrovný konzervativizmus.¹⁰⁵

V šestnástej kapitole Semple uvažuje o vplyvoch horského prostredia na človeka. Poukazuje na región Auvergne, ktorý zaberá Francúzske stredohorie. V tejto oblasti bol zaznamenaný výnimočne vysoký počet mladých ľudí, ktorí sa rozhodli dodržiavať celibát. Chlapci preferovali kariéru katolíckych kňazov a dievčatá vstupovali do kláštorov. Autorka to pripisuje vplyvom horského prostredia s obmedzenými zdrojmi pre ekonomický rozvoj. Celibát späť s emigráciou z oblasti takpovediac „čistí“ pôdu pre prvorodeného syna, ktorý má prednostné právo pri dedičskej postupnosti majetku. Hospodárska chudoba horskej oblasti Auvergne takto viedla k inštitucionalizácii primogenitúry. Súvislosť medzi horským prostredím a monasticizmom sa podľa autorky prejavila aj v Tibete, ktorý patril medzi oblasti s najvyšším podielom obyvateľov dodržiavajúcich celibát na svete (cca tretina celej mužskej populácie). Podobná súvislosť existovala aj v prípade výskytu polyandrie, ktorej výskyt koreluje s výskytom lamasérií. Týkalo sa to však len roľníckych vrstiev, pretože v prípade tibetských nomádskych pastierov sa praktizovala monogamia alebo polygýnia.¹⁰⁶ Na inom mieste tiež poukazuje, že horské prostredie poskytuje podmienky náboženským dogmám hŕževnato odolávať novým vplyvom, čo už nie je typické pre nížinné oblasti. Ilustruje to na príklade religie kafirov z pohoria Hindúkuš v Badachšáne, ktorí sú zrejme pelasgského, ranogréckeho alebo perzského pôvodu. Ich náboženstvo má synkretický charakter

¹⁰³ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 196.

¹⁰⁴ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 360.

¹⁰⁵ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 414.

¹⁰⁶ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 582 – 583.

s prvkami pohanstva, brahmanizmu a zoroastrizmu. Žiadna z týchto relígií nedokázala vytlačiť z pozície tie ďalšie, preto sa všetky tri skombinovali.¹⁰⁷

Uvedené príklady interpretácie religióznej problematiky poukazujú na evidentnú inklináciu E. Semple ku geografickému determinizmu. Jej kniha *„Influences of Geographic Environment“* získala značnú pozornosť odborných kruhov i verejnej mienky. Mnohé vedecké periodiká i tlač vydali viac ako 40 recenzií. Na tomto mieste je zaujímavé poukázať na britské prostredie, kde sa o popularizáciu knihy zaslúžil škótsky geograf a sekretár Kráľovskej geografickej spoločnosti (Royal Geographical Society) J. S. Keltie, ktorý požiadal G.G. Chisholma, aby napísal na ňu recenziu. Kniha vyšla práve v čase, keď v britskom prostredí prebiehala diskusia o kríze geografie ako vedného odboru, ktorú inicioval Ch. F. Arden-Close – prezident geografickej sekcie Britskej asociácie pre pokrok vedy (British Association for the Advancement of Science). Jeho kritika reflektovala tenzie medzi deskriptívnym (idiografickým) komponentom na jednej strane a vedeckým, vysvetľujúcim (nomotetickým) komponentom geografie na druhej strane. Druhý komponent bol podľa neho nedostatočne rozvinutý, a preto presadzoval výraznejšie angažovanie sa geografov v prospech kvantitatívnych výskumných postupov. Arden-Close touto aktivitou stimuloval ďalšieho škótskeho geografa G. G. Chisholma z univerzity v Edinburghu k obrane intelektuálnej pozície geografie. Chisholm v rámci týchto argumentov využil vydanie knihy E. Semple (okrem nej tiež reflektoval vydanie knihy francúzskeho geografa J. Brunhesa *„La géographie humaine“* z r. 1910), aby odmietol Closeho názor o nevedeckom charaktere geografie a potvrdil jej nomotetický status.¹⁰⁸ Väčšina ďalších recenzentov prijala knihu priaznivo (napr. W. M. Davis, C. Colby, R. H. Whitbeck, O. Schlütter, R. Alamgià, G. Roorbach). Na druhej strane sa našli aj kritické stanoviská, ktoré poukazovali na determinizmus a nízku použiteľnosť jej postupu pri výskume iných lokalít (napr. J. Fleure).¹⁰⁹ Postupne narastali pochybnosti o deterministickej paradigme, ktoré do istej miery súviseli aj s presunom pozornosti amerických geografov z nemeckej antropogeografickej školy na francúzske školu regionálnej geografie s posibilistickou orientáciou (Vidal de la Blache, J. Brunhes, R. Blanchard), najmä počnúc obdobím prvej svetovej vojny. E. Semple síce venovala mnoho energie, aby svoju koncepciu predstavila a diseminovala rozličným publikám v USA, Európe i v Ázii. Bola rétoricky zdatná a absolvovala množstvo prednášok určených odbornej verejnosti na univerzitách, kluboch, vedeckých inštitúciách. Prednášala aj pre širokú verejnosť.¹¹⁰ Paradoxne si však nevychovala priameho nástupcu. Medzi jej žiakmi sa našli takí, ktorí jej prístup oceňovali (napr. S. Visher), ale aj takí, ktorí postupne stupňovali jeho kritiku (napr. C. Saue-

¹⁰⁷ SEMPLE, E. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System...*, s. 599.

¹⁰⁸ KEIGHREN, I. M. *Bringing Geography to Book. Ellen Semple and the Reception...*, s. 76 – 79.

¹⁰⁹ KEIGHREN, I. M. *Bringing Geography to Book. Ellen Semple and the Reception...*, s. 72 – 91.

¹¹⁰ KEIGHREN, I. M. *Bringing Geography to Book. Ellen Semple and the Reception...*, s. 93 – 117.

r).¹¹¹ V rozvoji deterministickej paradigmy pokračoval jej generačný spolupútnik E. Huntington a o generáciu mladší austrálsky geograf T. G. Taylor.¹¹²

Na pôde americkej geografie sa objavili v priebehu 20. rokov 20. stor. alternatívne prístupy – napr. v podobe koncepcie geografie ako humánnej ekológie H. Barrowsa (bol kolegom E. Semple na univerzite v Chicagu) či morfológie krajiny, resp. kultúrnej geografie C. Sauera (bol žiakom E. Semple a H. Barrowsa na univerzite v Chicagu).¹¹³ V 30. rokoch 20. stor. sa v rámci americkej geografie do popredia dostal koncept regiónu a regionálny prístup, pričom kľúčovú úlohu pri etablovaní chorologickej paradigmy zohral R. Hartshorne, vo významnej miere inšpirovaný prácami nemeckého geografa A. Hettnera.¹¹⁴

Záver

Geografický determinizmus, resp. environmentálny determinizmus v geografii, bol vplyvným paradigmatickým prúdom na konci 19. a v prvej štvrtine 20. storočia. Jeho udomácnenie v geografii odrážalo dobový intelektuálny, sociálny, politický a ekonomický kontext.¹¹⁵ Z hľadiska sociálneho kontextu išlo o geografickú expresiu sociálneho darvinizmu, ako ideológie legitimizujúcej princípy prevzaté z biológie 19. storočia. Od 20. rokov 20. stor. sa stupňovala jeho kritika, ktorá viedla k jeho vypudeniu z hlavného prúdu geografie. Za najväčší teoretický nedostatok environmentálneho determinizmu bol považovaný zjednodušený pohľad na priame príčinné prepojenie medzi prírodnými procesmi a rasovými charakteristikami bez primeranej konceptualizácie sociálnych štruktúr, prostredníctvom ktorých sa realizujú vzťahy medzi prírodným prostredím a socializovaným človekom. Najzávažnejšie výhrady sa týkali toho, že poskytol teoretickú bázu pre imperialistické, rasistické a xenofóbne geopolitické koncepcie,¹¹⁶ ktoré viedli k tragédii druhej svetovej vojny. Z uvedených dôvodov sa výskum vzťahov človeka a geografického ocitol mimo ohniska záujmov geografov. Do značnej miery sa to týka aj výskumu religii. Geoinfluenčnú paradigmatu nahradila v 20. rokoch 20. stor. religioinfluenčná paradigma a tá v 60. rokoch 20. stor. ustúpila synteticko-influenčnej paradigme.

V ostatných deceniách sa môžeme stretnúť s neoenvironmentálnym determinizmom, a to i v prácach vplyvných osobností (J. Sachs, J. Diamond a pod.).¹¹⁷ Tieto prístupy podrobil kritike D. Harvey (2012, s. 152), ktorý ich označil za banálnu verziu geografického determinizmu. Za nebezpečné označil to, že oživujú

¹¹¹ KEIGHREN, I. M. *Bringing Geography to Book. Ellen Semple and the Reception...*, s. 122.

¹¹² MATLOVIČ, R. – MATLOVIČOVÁ, K. *Geografické myslenie*. Prešov : FHPV PU, 2015, s. 72 – 73.

¹¹³ MARTIN, G. J. *American Geography and Geographers. Toward Geographical Science*. Oxford : Oxford University Press, 2015, s. 414 – 416.

¹¹⁴ MARTIN, G. J. *American Geography and Geographers. Toward Geographical Science*. Oxford : Oxford University Press, 2015, s. 886 – 898.

¹¹⁵ PEET, R. The social origins of environmental determinism. In *Annals of the Association of American Geographers*. 1985, 75, 3, s. 309 – 333.

¹¹⁶ NAYAK, A. – JEFFREY, A. *Geographical Thought. An Introduction to Ideas in Human Geography*. 1. vyd. Harlow : Pearson Education Limited, 2011, s. 25.

¹¹⁷ MATLOVIČ, R. – MATLOVIČOVÁ, K. *Geografické myslenie*. Prešov : FHPV PU, 2015, s. 75.

niekedy sebanaplňujúce sa teórie darvinovských bojov medzi štátmi o geopolitickú nadvládu.¹¹⁸ Z uvedených dôvodov je potrebné pristupovať k týmto snahám kriticky, avšak nemožno im uprieť istý heuristický potenciál, najmä v súvislosti s koncepciou bioregionalizmu, resp. pri výskumoch klimatickej zmeny či komplexnejších výskumoch situovaných do konceptuálneho rámca antropocénu.

---

¹¹⁸ HARVEY, D. *Záhada kapitálu. Přežije kapitalismus svou po-slední krizi?* Praha : Rybka Publishers, 2012, s. 152.

ZOZNAM AUTOROV

PhDr. ThMgr. Libor Bernát, CSc.

Trenčianske múzeum v Trenčíne

Mgr. Monika Bizoňová, PhD.

Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín, Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita

doc. PhDr. Jaroslav Coranič, PhD.

Katedra historických vied, Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Dr. Csorba Dávid

Nyíregyházi Főiskola, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

Dr.h.c. Prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.

Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín, Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita

doc. PaedDr. Slávka Kopčáková, PhD.

Inštitút estetiky a umeleckej kultúry, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

prof. ThDr. Roman Králik, ThD.

Filozofická fakulta, Univerzita Konštatína Filozofa v Nitre

prof. RNDr. René Matlovič, PhD., LL.M

Katedra geografie a aplikovanej geoinformatiky, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita v Prešove

doc. RNDr. Kvetoslava Matlovičová, PhD.

Katedra geografie a aplikovanej geoinformatiky, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita v Prešove

doc. HEDr. Peter Olexák, PhD.

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku

ThDr. Marie Roubalová, ThD.

Husitská teologická fakulta, Karlova univerzita v Prahe

doc. ThDr. Daniel Slivka, PhD.

Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Mgr. Lucia Šteflová, PhD.

Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín, Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Dr. Igor Tavilla, PhD.

Dipartimento di Discipline Umanistiche, Sociali e delle Imprese Culturali, University in Parma

Tömösközi Ferenc, PhD.

Reformovaná teologická fakulta, Univerzita Jánosa Selyeho v Komárne

doc. PhDr. Michal Valčo, PhD.

Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky, Filozofická fakulta, Univerzita Konštatína Filozofa v Nitre

Informácia pre prispievateľov do časopisu *Historia Ecclesiastica*

Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby popisu dokumentov:

Príklady popisu dokumentov citácií podľa ISO 690 a ISO 690-2

1. Knihy / Monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov : podnázov (nepovinný)*. Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL, P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s.

2. Článok v časopise Prvky popisu:

Autor. *Názov*. In *Názov zdrojového dokumentu (noviny, časopisy)*. ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov článku*. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice: Mendel University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov* [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Články v elektronických časopisoch a iné príspevky. Prvky popisu:

Autor. *Názov*. In *Názov časopisu*. [Druh nosiča]. rok vydania, ročník, číslo [dátum citovania]. Dostupnosť a prístup. ISSN.

Príklad:

HOGGAN, D. Challenges, Strategies, and Tools for Research Scientists. In *Electronic Journal of Academic and Special Librarianship* [online]. 2002, vol. 3, no. 3 [cit. 2003-01-10]. Dostupné na internete: <http://southernlibrarianship.icaap.org/content/v03n03/Hoggan_d01.htm>. ISSN 1525-321X.

6. Príspevok v zborníku na CD-ROM. Prvky popisu:

Autor. *Názov*. In *Názov zborníka* [Druh nosiča]. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture* [CD-ROM]. Peter Mulčák. Lednice : Mendel University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

7. Vedecko-kvalifikačné práce. Prvky popisu:

Autor. *Názov práce* : označenie druhu práce (dizertačná, doktorandská). Miesto vydania : Názov vysokej školy, rok vydania. Rozsah strán.

Príklad:

MIKULÁŠIKOVÁ, M. *Didaktické pomôcka pre praktickú výučbu na hodinách výtvarnej výchovy pre 2. stupeň základných škôl* : diplomová práca. Nitra : UKF, 1999. 62 s.

8. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie)

Slovenský biografický slovník. II. zväzok E-J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

9. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mikrofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880-881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei / 216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

Historia Ecclesiastica je vedecké periodikum, ktoré vydáva Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity v Prešove.

Historia Ecclesiastica publikuje zásadne len vedecké práce (štúdie) z dejín cirkví a náboženstiev na území Slovenska a ostatných krajín strednej Európy, materiály, resp. pramene k tej istej problematike, ďalej recenzie vedeckej literatúry a informácie o vedeckých podujatiach s problematikou dejín cirkví a náboženstiev. Vedecké práce, materiály a stále rubriky (recenzie, anotácie, správy) sa uverejňujú v slovenčine, resp. vo svetovom, príp. českom, maďarskom a poľskom jazyku.

Historia Ecclesiastica vychádza dvakrát ročne.

Historia Ecclesiastica is a scientific periodical by University of Prešov Centre of excellence for socio-historical and culture-historical research published by University of Prešov.

Historia Ecclesiastica publishes solely academic papers (studies) dealing with the history of churches and religions in the territory of Slovakia and other central European countries; materials or sources related to such topics, scientific literature reviews and information on scientific events relevant to the field of church and religion history. Scientific works, materials and regular columns (literature reviews, annotations, reports) are published in Slovak, world language, alternatively in Czech, Hungarian or Polish languages.

Historia Ecclesiastica is published on a bi-yearly basis.

